

Ο Νασραντίν Χότζας και η ελληνική προφορική παράδοση¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Ο «Νασραντίν» Χότζας στο εσωτερικό των παραδόσεων όπου είναι γνωστός, γίνεται αντιληπτός ως ένας θρυλούμενος χαρακτήρας που του αναλογεί πλήθος σύντομων αφηγήσεων με διάφορες αφορμές και σε διάφορους αφηγηματικούς ρόλους. Παράλληλα με αυτό το πλήθος των μονο-επεισοδιακών κατά κανόνα αφηγήσεων, ο Νασραντίν Χότζας αποτελεί ένα θρυλικό πρόσωπο του οποίου η ιστορικότητα αποτελεί αντικείμενο συζήτησης και συνθέτει έναν παράλληλο μύθο, κυρίως λογίας (ανα)τροφοδότησης, που πολύ συχνά μπορεί να αποκτή και πολιτικό περιεχόμενο. Αυτή την αφηγηματική προσαρμοστικότητα στο εσωτερικό της ελληνικής προφορικής παράδοσης θα αναλύσουμε στη συνέχεια, με έμφαση στα ελληνόφωνα συμφρασόμενα αφηγήσεων που είτε έχουν ως πρωταγωνιστή τον Νασραντίν Χότζα, είτε στη θέση του τοπικούς χαρακτήρες με άλλα ονόματα.

Λέξεις κλειδιά: Νασραντίν Χότζας, ελληνική προφορική παράδοση, ευτράπελες διηγήσεις, τοπικά ανέκδοτα, παροιμίες, Τουρκική παράδοση, Μικρά Ασία, προφορικότητα, ιστορικότητα

Ο Νασραντίν Χότζας² σε όσους τον γνωρίζουν, γίνεται αντιληπτός ως ένας θρυλούμενος χαρακτήρας που του αναλογεί πλήθος σύντομων αφηγήσεων με

1. Η δημοσίευση αποτελεί προϊόν πρωτότυπης έρευνας, η οποία εκπονήθηκε με αφορμή την πρόσκληση των Regina F. Bendix και Dorothy Noyes για τη συμμετοχή μου στον τιμητικό συλλογικό τόμο για την αφυπηρέτηση του Καθηγητή Ulrich Marzolph, ενός από τους σημαντικότερους σύγχρονους μελετητές των αφηγηματικών παραδόσεων της Μέσης Ανατολής και του αραβικού κόσμου (Papachristophorou 2018). Η συγκεκριμένη μελέτη αποτελεί κατά τη διαπίστωση του Marzolph, μετά την αρχική δημοσίευσή της στην αγγλική γλώσσα το 2018 και την υποδοχή της στο πλαίσιο του τιμητικού τόμου, την πρώτη στη διεθνή βιβλιογραφία που εξετάζει τον Νασραντίν Χότζα ως πρόσωπο της προφορικής και όχι κάποιας λόγιας-ιστορικής παράδοσης.

2. Στη συνέχεια του κειμένου και για λόγους αισθητικής οικονομίας, τα αρχικά Ν.Χ. όπου απαντώνται αναφέρονται εν συντομία στον Νασραντίν Χότζα.

διάφορες αφορμές και σε διάφορους αφηγηματικούς ρόλους. Ως φορέας αυτής της προφορικής παράδοσης αντιλαμβανόμουν πάντοτε τον «Χότζα» ως οικείο πρόσωπο που επανερχόταν συχνά στις οικογενειακές μας κουβέντες – μια «οικογενειακή» προφορική παράδοση που ουσιαστικά συντηρούσε μια πολυπολιτισμική καταγωγή «Ρωμιών» και σκόρπιες αναμνήσεις από προφορικές παραδόσεις του Αιγαίου και της ανατολικής Μεσογείου, κυρίως της Κύπρου. Αναφερόμασταν συχνά σε αυτόν στο πλαίσιο παροιμιακών αναφορών που προέκυπταν πάντοτε ως παραδείγματα (προς αποφυγή κατά κανόνα) στις καθημερινές μας κουβέντες. «Κοίταξε μην το πάθεις σαν το γάιδαρο του Χότζα» - «δηλαδή μαμά;» - «πάνω που έμαθε να μην τρώει, ψόφησε»³, ή, «κάνεις σαν το γείτονα του Χότζα με την καινούργια του δουλειά» - «δηλαδή, μπαμπά;» Κάθε τέτοια αναφορά, ξεδιπλωνε και μία ολόκληρη αφήγηση για τον πατέρα μου που ήταν δεινός αφηγητής, ή ένα επιμύθιο (για τη μητέρα μου που ήταν πάντοτε λακωνική). Ως φορέας αυτής της παράδοσης λοιπόν, δεν αναρωτήθηκα ποτέ ποιος ήταν ο Χότζας – κι ίσως μου είναι δύσκολο να αναρωτηθώ, ακόμη και σήμερα, αφού η αφηγηματική του ύπαρξη κινείται στα όρια του αυτονόητου και μιας συμβολικής «ιστορικότητας»: όλοι ξέρουμε ποιος είναι ο Χότζας⁴.

Παράλληλα με το πλήθος των μονο-επεισοδιακών κατά κανόνα αφηγήσεων που του ανάλογον, και των οποίων η ανάμνηση συντηρείται πολύ συχνά ως παροιμιακό επιμύθιο, ο Νασραντίν Χότζας αποτελεί ένα θρυλικό πρόσωπο του οποίου η ιστορικότητα αποτελεί αντικείμενο συζήτησης και συνθέτει έναν παράλληλο μύθο, κυρίως λογίας (ανα)τροφοδότησης, που πολύ συχνά μπορεί να αποκτά και πολιτικό περιεχόμενο. Αυτή την αφηγηματική προσαρμοστικότητα στο εσωτερικό της ελληνικής προφορικής παράδοσης θα προσπαθήσω να αναλύσω στη συνέχεια και ειδικά με έμφαση στα ελληνόφωνα συμφραζόμενα αφηγήσεων που είτε έχουν ως πρωταγωνιστή τον Νασραντίν Χότζα, είτε στη θέση του τοπικούς χαρακτήρες⁵, βγαίνοντας από την «emic» ιδιότητα του φορέα μιας μακράς πολυπολιτισμικής παράδοσης και αποδίδοντας ένα θεωρητικό κείμενο για τις πολλές όψεις αυτού του ιδιαίτερου αφηγηματικού χαρακτήρα, εκκινώντας εδώ από το πλαίσιο των ελληνόφωνων καταγραφών, δημοσιευμένων και αρχείου, και επιλέγοντας να μην σταθώ σε ζητήματα «αυθεντικότητας» ή

3. Πβ. Μαγιόπουλος 2009: 56-57, Marzolph 2000: 478

4. Πβ. Μαγιόπουλος 2009: 22 και 29.

5. Στην περίπτωση του Ν.Χ., όπως επισημαίνει ο Marzolph, αυτό είναι ένα επί πλέον ζητούμενο στη διερεύνηση και της τουρκικής προφορικής παράδοσης και όσων επηρεάστηκαν από αυτήν, ειδικά μετά την έκδοση της πρώτης σχετικής συλλογής ιστοριών στην τουρκική γλώσσα το 1837 (Marzolph 1991: 276).

«καθαρότητας» όσον αφορά τη λόγια απόδοση των συγκεκριμένων αφηγήσεων σ' έναν «ιστορικό» Χότζα⁶.

Ως σημείο εκκίνησης γι' αυτή την προσέγγιση χρησιμοποιώ επίσης την πολύτιμη εισαγωγή των 90 σελίδων του Έλληνα Καππαδόκη λογίου, και γλωσσομαθέστατου, Στέλιου Μαγιόπουλου στη συλλογή με τίτλο *Νασρεττίν Χότζας*⁷, όπου μεταφράζει στην ελληνική 487 ανέκδοτα από την τουρκική γλώσσα. Έχει αντλήσει το περιεχόμενο της μέσα από ένα πλήθος τουρκικών συλλογών, στις οποίες δεν αναφέρεται ειδικά την κάθε φορά, αλλά τις παραθέτει ως βιβλιογραφία στο τέλος. Αυτό το σύνολο εισάγεται από έναν αριθμό ανεκδότων που έχουν πρωταγωνιστή τον İncili Çavuş, ο οποίος κατά την άποψη του Καππαδόκη μελετητή θα μπορούσε να αποτελεί αφηγηματικό συνώνυμο του Νασραντίν Χότζα στα ίδια πολιτισμικά συμφραζόμενα⁸. Η συλλογή κλείνει με κάποια ανέκδοτα ακόμη, μεταφρασμένα από τη γερμανική γλώσσα και από το ανέκδοτο στην εποχή του βιβλίου, του Αυστριακού καθηγητή Ρούντολφ Χουμπερντροτς, τα οποία αποδίδονταν στον «Τζουχά ερ Ρουμί» (Juha er Rumi) ή «ελ Αχμακί», Τζουχά ο Βλάκας, ή «ελ Αραμπί»⁹.

Ο Μαγιόπουλος αντιλαμβάνεται τον Νασραντίν Χότζα ως έναν αφηγηματικό χαρακτήρα που προκύπτει μέσα από τις μακραίωνες πολιτισμικές ζυμώσεις στην ευρύτερη περιοχή της Εγγύς Ανατολής, όπου ο οποίος τον αφηγηματικό κύκλο εγγράφονται αφηγηματικές παραδόσεις από τον Δίωπο και τον Ιεροκλέα έως την προφορική παράδοση και την ειρηνική καθημερινότητα της νεότερης Τουρκίας. Τον αντιλαμβάνεται συνεπώς ως κατεξοχήν Μικρασιάτη, Τούρκο ή Ρωμίο/Rumi¹⁰ (δε φαίνεται να έχει και τόση σημασία τελικά) στο πρόσωπο του οποίου ξεδιπλώνονται ηθογραφικά τα χαρακτηριστικά του Ανατολίτη των μεγάλων αυτοκρατοριών – από το Βυζάντιο έως την Οθωμανική αυτοκρατορία¹¹. Ο Μαγιόπουλος επισημαίνει ότι η τουρκική γλώσσα με τη γλαφυρότητά της και τη

6. Πβ. Marzolph 1995: 172 και Basgöz & Boratav 1998: 3-4.

7. 1η έκδοση, 1965.

8. Πράγματι, το ύφος και το περιεχόμενο των συγκεκριμένων ανεκδότων θα μπορούσε όντως να τα συνδέει με τον Νασραντίν Χότζα: «Μια μέρα ο İncili Çavuş καβάλα στο γαϊδάρo του πήγαινε για την πολιτεία. Στο δρόμο απάντησε ένα χωρικό. Ο χωρικός κάνοντας νόημα το ζώο ρώτησε τον İncili, 'για πού έτσι κι οι δυο μαζί Feyrouz αγά;' Ο İncili Çavuş πειράχτηκε, όμως δεν τα μασούσε τα τέτοια, 'πάω για την πολιτεία για ν' αγοράσω άχυρο για τους τρεις μας', του αποκρίθηκε» (Μαγιόπουλος 2009: 51).

9. Μαγιόπουλος 2009: 399.

10. Στην ελληνική γλώσσα ο όρος Ρωμίος αναφέρεται στους Έλληνες χριστιανούς ορθόδοξους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και γενικότερα στους νεότερους Έλληνες.

11. Μαγιόπουλος 2009: 54-55

φυσική της ροπή προς το χωρατό, αποτέλεσε ένα ιδανικό όχημα για τις ιστορίες αυτού του παιχνιδιάρη θυμόσοφου που σε άλλες γλώσσες χάνουν σημαντικό μέρος από τη φρεσκάδα τους¹².

Η εισαγωγή του Μαγιόπουλου με εκτενείς αναφορές στη νεότερη και στη σύγχρονη τουρκική βιβλιογραφία αναδεικνύει τις μυθικές διαστάσεις ενός αφηγηματικού χαρακτήρα, τον οποίο η τουρκική επίσημη παράδοση αντιλαμβάνεται ως ιστορικό πρόσωπο και του αποδίδει σαφή ιστορικά χαρακτηριστικά, όπως η χρονολόγηση της ζωής του και η απτή απόδειξη του τάφου του, ή τα ανέκδοτα που τον καθιστούν σύγχρονο του κατακτητή Ταμερλάνου. Ο Έλληνας μελετητής ανάγει, όπως και ο Marzolph μερικές δεκαετίες αργότερα, τις απαρχές της γραπτής τουρκικής παράδοσης για τον Νασραντίν Χότζα στο *Οδοιπορικό* του Τούρκου περιηγητή και ιστορικού του 17ου αιώνα, Evliya Çelebi, με πρωτότυπο τίτλο *Seyahatname*¹³, όπου αναφέρει την ύπαρξη του τάφου του ουλεμά σείχη Χατζέ Νασρουτίν, στο Akşehir, ο οποίος ανήκε στον κύκλο του Ταμερλάνου (14ος αιώνας) και μεταφέρει το εξής ανέκδοτο από τη συγκεκριμένη πηγή: «Μια μέρα ο Τιμούρ μαζί με το Χατζέ πήγανε στο χαμάμι, και ζωσμένοι με τα πεσταμπάλια τους κουβέντιαζαν. Παίρνοντας το λόγο ο Τιμούρ ρωτάει στο Χατζέ: - 'Χατζεφέντη, του λέγει, εγώ που είμαι ένας κοσμοκράτορας με βασιλική εξουσία, ανίσως ήτανε να πουληθώ, για πόσο θα μ' αγοράζεις;' Κι ο Χατζέ: - 'Μονάχα σαράντα ακτζέδες θα δώνα για να σε αγοράσω', του απαντάει. - 'Μπεχέι Χατζέμ!' του λει ο Τιμούρ. 'Σαράντα ακτζέδες κάνει μονάχα η φούτα (το πεσταμπάλι)¹⁴ που φοράω;' - 'Κ' εγώ', του απαντάει ο Χατζέ, 'σου δίνω μονάχα για τη φούτα σου σαράντα ακτζέδες, ειδέμ' αλλιώς τι θα σ'εκαμα εσένα έναν Μογγόλαρο! Εσύ δεν κάνεις ούτε ένα μαγκίρι¹⁵!'»¹⁶.

Η σύνδεση με τον Μογγόλο κατακτητή είναι αυτή που δίνει το μεγαλύτερο ιστορικό βάρος στην ύπαρξη του Νασραντίν Χότζα ως πραγματικού προσώπου κατά την εκτίμηση συγκεκριμένων μελετητών¹⁷. Η ιστορική ακρίβεια αυτής της συνύπαρξης ωστόσο διαψεύδεται από τον ίδιο τον τάφο του Νασραντίν Χότζα,

12. Μαγιόπουλος 2009: 64 κ.ε.

13. Μαγιόπουλος 2009: 18 και Marzolph 1996: 489. Κατά τον Basgöz οι παλαιότερες καταγραφές ιστοριών του Ν.Χ. ανάγονται στον 15ο αιώνα, ως αναφορές μιας λογοτεχνικής συλλογής του 1480, με τίτλο *Saltukname*, από τον Ebu'l Hayr Rumi (Basgöz & Boratav 1998: 9).

14. Μεταξωτό ένδυμα μάνιου.

15. «Το μαγκίρι: οβολός, είναι παλιό χάλκινο νόμισμα. Τέσσερα μαγκίρια κάνουν έναν ακτζέ και τρεις ακτζέδες έναν παρά» (Μαγιόπουλος 2009: 19, σημ. 1).

16. Μαγιόπουλος 2009: 18-19. Το ίδιο ανέκδοτο αναφέρεται και στο Basgöz & Boratav 1998: 27.

17. Μαγιόπουλος 2009: 20-32, Marzolph 1996/8: 491.

καθώς μια επιτύμβια επιγραφή από την εποχή του Bayezid I (1360-1403), του επονομαζόμενου Κεραυνού (Yıldırım), με χρονολογία το 393/796, αποκλείει την όποια συνάντηση του Νασραντίν Χότζα με τον Τιμούρ σε μικρασιατικό έδαφος, αφού ο Νασραντίν Χότζα θα είχε πεθάνει αρκετά νωρίτερα από την κατάκτηση της Μικράς Ασίας και τον επακόλουθο θάνατο του Bayezid I¹⁸. Η άλλη επιτύμβια επιγραφή στον τάφο του Ν.Χ. με αναφερόμενη χρονολογία θανάτου του το 386, και τον φημιολογούμενο αναγραμματισμό σε 683 της Εγείρας, έχει αποτελέσει μία ακόμη αφορμή λογίων κυρίως συζητήσεων για τον πιθανολογούμενο βίο και την ιστορία του Νασραντίν Χότζα. Ο Μαγιόπουλος αναφέρεται ειδικά στην τεκμηρίωση του Τούρκου ιστορικού και συντάκτη του έμμετρου Νασραντίν Χότζα, Mehmet Fuat Köprülü, ο οποίος με τη σειρά του έχει στηριχτεί στις έρευνες του Bursa Mehmet Tahir Bey κατά τον 19ο αιώνα¹⁹. Η συζήτηση που παραθέτει ο Μαγιόπουλος είναι μακρά και εξαντλητική όσον αφορά τις πηγές της, δίνει οπωσδήποτε έμφαση στην ιστορικότητα του χαρακτήρα όπως αυτή προκύπτει από τις λόγιες συζητήσεις για μωσολείο του Νασραντίν Χότζα (τουρμπέ), προκειμένου να καταλήξει σε συμπέρασμα ανάλογο με εκείνο που παρουσιάζει ο Marzolph (1996), ότι δηλαδή ο Νασραντίν Χότζα αφενός είναι πολύ αμφίβολο ότι όντως έχει ζήσει κάποτε, και αφετέρου, αν αυτό έγινε ποτέ, οι όποιες σχετικές πηγές συγκλίνουν στον 13ο-14ο αιώνα της χρονολογίας μας²⁰. Η παράδοση για τον τάφο του Χότζα πρέπει να υπήρξε γενικότερα πολύ διαδεδομένη στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας έως τις αρχές του 20ού αιώνα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην παρακάτω καταγραφή του 1896 από τα Γιάννενα²¹, η οποία δημοσιεύτηκε το 1909 στον πρώτο τόμο του περιοδικού *Λαογραφία*: «Ήκουσα μάλιστα εν Ηπείρω παρά μωαμεθανού και την παράδοσιν ότι ο Ναστραδίν – Χόντζας, ο οποίος αποτελεί το κέντρον ευρύτερου κύκλου μισελέδων²², ήτο Πέρσης και ότι σώζεται ακόμη εν Περσία (δεν είμαι βέβαιος αν εν Τεχεράνη) ο τάφος αυτού, μετέχων και ούτος του κωμικού, διότι κατασκευασθείς κατά παραγγελίαν του ευτραπέλου Χόντζα είναι μεν ανοικτός από τα τρεις πλευράς, έχει δε εις την εμπροσθίαν πλευράν κιγκλίδωμα μετά στερεάς κλειδωνιάς, ως δήθεν ασφαλώς φυλαττόμενος»²³. Η έμφαση στην ιστο-

18. Μαγιόπουλος 2009: 30-31, Basgöz & Boratav 1998: 5.

19. Μαγιόπουλος 2009: 21-23.

20. Πρόκειται για μία μακρά συζήτηση, στο συμπέρασμα της οποίας – αν δηλαδή υπήρξε ποτέ ο Νασραντίν Χότζας ή όχι – δεν συμφωνούν όλοι οι μελετητές. Πβ. Basgöz 1998: 3-6.

21. Τα Γιάννενα, όπως και η Ήπειρος συνολικότερα, αποτελούσαν μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας έως το 1913.

22. Ανέκδοτα – αναφέρονται με την τουρκική τους ονομασία στο πρωτότυπο.

23. Τραυλαντώνης 1909: 331-333. Στην υποσημείωση αναφέρει διευκρινιστικά ο Ν. Πο-

ρικότητα του χαρακτήρα ευνοεί προφανώς και τη λόγια διάκριση των ιστοριών που αποδίδονται στον Ν.Χ. σε «αυθεντικές» και μη.

Ο Μαγιόπουλος ξεδιπλώνει σταδιακά στην εισαγωγή του την πιθανότητα ο αφηγηματικός χαρακτήρας του Νασραντίν Χότζα να έχει λειτουργήσει ως αποθετήριο μιας μακραίωνης αφηγηματικής παράδοσης, η οποία συντηρεί στο εσωτερικό μιας υπερ-εθνικής συλλογικής μνήμης ευτράπελες ιστορίες που μπορούν να ανάγονται σε πολύ μεγάλο βάθος χρόνου, όπως είναι μεταξύ άλλων και η ελληνική αρχαιότητα²⁴. Πρόκειται ίσως για επικρατή άποψη μεταξύ των ελληνοφώνων λογίων της Μικράς Ασίας γενικότερα, όπως διαφαίνεται γλαφυρότατα και στο ακόλουθο απόσπασμα του Ιωακείμ Βαλαβάνη, Καππαδόκη λογίου και δασκάλου στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, σύγχρονου του Ν. Πολίτη: «Η Φρυγία υπήρξε, φαίνεται, η κοιτίς των ευφών μυθολόγων. Ο Αίσωπος ταύτην έσχε πατρίδα, και ο Νάσρ- έδ- δίν δε ομοίως εν ταύτη ητένισε το πρώτον το φως της ημέρας, ει και νομίζομεν ότι ο Νάσρ- έδ- δίν Χώτζας υπήρξε μόνον επιμελής συλλέκτης πάντων των κατά την Μ. Ασίαν περιφερομένων μύθων, ων πολλούς μετα παραλλαγών απαντώμεν παρά πολλάι και δυτικωτέραις χώραις. Η Συλλογή, ήν άπήρτισεν — ίσως προς διδασκαλίαν των μαθητών αυτού — ό Νασρ-εδ-δίν Χώτζας, εγένετο δημοφιλής, διότι ακόπως και εν τη μεταφορική των Ασιασών γλώσση, τη πλήρει εικονικωτάτων εκφράσεων, διδάσκονται δι αυτής πολλάί κοινωνικάί αλήθειαι και γίνονται προσिता άπειρα φιλοσοφικά αποφθέγματα, ων η άλλως πώς ερμηνεία θα ήτο ακατόρθωτος δια τον χαύνον Μικρασιάτην, όστις προ παντός ποθεί το ραχάτι. Ωστε υπό την έποψιν ταύτην ο ασιανός κόσμος οφείλει πολλά τω Νάσρ-εδ-δίν Χώτζα, και ίσως, αποτιμών φόρον ευγνωμοσύνης τω φιλομούσω ανδρί, αυτώ και μόνω απέδωκεν ουχί πλέον την συλλογήν, αλλά και την επινόησιν των υπό το όνομα αυτού φερομένων πολλών μύθων, διότι ή ευγνωμοσύνη παρά τοις λαοίς της Ανατολής δεν είναι εκ των εν μοίρα Καρός τιθεμένων αρετών αυτού»²⁵.

Η μεγάλη αφηγηματική παράδοση του Χότζα ακολουθεί συνεπώς δύο τάσεις και κατά τον Μαγιόπουλο, μία λόγια και μία προφορική. Θα είχε ενδιαφέρον

λίτης: «Ο τάφος (τουλμπές) του Νασρ-εδδίν-Χόντζα ευρίσκεται εν Ακ-Σεχέρ (το αρχαίον Φιλομήλιον εν τη Πισσιδία). Περιγραφή του τάφου υπό Ιωακείμ Βαλαβάνη εν Βυζαντινώ ημερολογίω του έτους 1893 σ. 304 και εν Χρυσοσθ. Χρυσοσπάθη, *Ανέκδοτα Νασρ-εδ-δίν Χόντζα*, Αθ. 1896 σ. 14-15.-Σ.τ.Δ.»

24. Μαγιόπουλος 2009: 63 και 70.

25. Ιωακείμ Βαλαβάνης, «Νασρ-εδ-δίν Χώτζας», *Βυζαντινόν Ημερολόγιον* του έτους 1893, σ. 300. Αναρτημένο και στο διαδίκτυο: <http://www.openarchives.gr/view/2695580>, τελευταία πρόσβαση στις 5/12/2016. Το ίδιο και στην εισαγωγή Χρυσοσθ. Χρυσοσπάθη (*Χρυσοσπάθης* 1896: 14-17).

να αντιληφθεί κανείς ανθεκτικούς θεματικούς πυρήνες οικουμενικού ενδιαφέροντος και τυπολογικών χαρακτηριστικών, που από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή αποδίδονται ούτως ή άλλως στον αφηγηματικό χαρακτήρα του Νασραντίν Χότζα. Ως αφηγηματικός χαρακτήρας κατ' αρχήν – περιοδεύων ή περιπλανώμενος κατά μία έννοια – ο Νασραντίν Χότζας αφομοιώνει γενικότερα χαρακτηριστικά ιστορικών προσώπων, μέσω ιστορικών ανεκδότων συνδέεται με άλλα όπως ο Ταμερλάνος, ενώ συνεχώς αλλάζει ονόματα σε αυτή τη διαδρομή.

Ο Μαγιόπουλος επισημαίνει ως καθοριστική παράμετρο για αυτήν τη ζύμωση τη γλωσσική κυριαρχία της τουρκικής γλώσσας στην οθωμανική αυτοκρατορία, στο βαθμό που επιβλήθηκε ως προφορική γλώσσα αλλά όχι ως γραφή και στους Ρωμιούς της Μικράς Ασίας, οι οποίοι ακόμη και τα προσευχητάρια τους τα συνέτασσαν στην τουρκική, *αλλά την έγραφαν με ελληνικούς χαρακτήρες (καραμανλίδικα)*. Διατυπώνει λοιπόν την άποψη ότι οι Ρωμιοί Μικρασιάτες λειτούργησαν ως φορείς μετάδοσης των ιστοριών του Χότζα σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες²⁶. Εκτιμά ωστόσο ότι η λαϊκή τουρκική γλώσσα και όχι η λόγια ήταν εκείνη που συντηρούσε το ευτράπελο και το αστείο στις συγκεκριμένες αφηγήσεις, που περνώντας σε άλλες γλώσσες χανόταν, αφήνοντας την έμφαση στο φιλοσοφικό περιεχόμενο²⁷. Είναι δύσκολο να ελέγξει κανείς την ακρίβεια αυτής της παρατήρησης, αλλά η υπεροχή της τουρκικής προφορικής γλώσσας έναντι της ελληνικής όσον αφορά τη γλαφυρότητα της κατά την αφήγηση αναφέρεται και σε άλλες πηγές, κυρίως λογογραφικές των αρχών του 20ού αιώνα: «Αμ να τ' ακούεις αυτό τούρκικα, να δεις! Άλλουν γούστουν έχ' τούρκικα!»²⁸

Η ηθογραφική σκιαγράφηση του Νασραντίν Χότζα ως τυπικού Μικρασιάτη – Ανατολίτη, όπως την ξεδιπλώνει αναλυτικά ο Μαγιόπουλος στις τελευταίες σελίδες της εισαγωγής του, μας επιτρέπει να συνδέσουμε με αυτή τον κοινωνικό ρόλο του γελωτοποιού – σχολιαστή της καθημερινότητας («ο κόσμος έχει μάτια και βλέπει, κι έχει στόμα και μιλά») που οπωσδήποτε αναλογεί στον αφηγηματικό χαρακτήρα του Νασραντίν Χότζα αλλά και στον συγκεκριμένο τύπο αφηγήσεων, μεταξύ σοβαρού και αστείου, και με αφορμή το ρου μιας ειρηνικής καθημερινότητας που όπως εύστοχα παρατηρεί ο Μαγιόπουλος δεν θα μπορούσε εύκολα να αναλογεί στις ταραγμένες εποχές των βίαιων κατακτήσεων του Ταμερλάνου²⁹.

26. Μαγιόπουλος 2009: 64-65

27. Μαγιόπουλος 2009: 67-68.

28. Κυριακίδης 1922: 288.

29. Μαγιόπουλος 2009: 77-90, πβ και Marzolph 1996/δ: 495-496.

Στη συνέχεια αυτού του κειμένου θα αναπτύξω την «ελληνική» εκδοχή του Ν.Χ., όπως αυτή διαφαίνεται μέσα από καταγραφές προφορικών αφηγήσεων στην ελληνική γλώσσα, την ισχυρή τους σύνδεση με τον παροιμιακό λόγο, και τέλος τις σημερινές αφηγηματικές του εκδοχές.

Όσο λοιπόν κι αν ο Χότζας αποτελεί οικείο χαρακτήρα στην ελληνική προφορική παράδοση, ο εντοπισμός των σχετικών παραλλαγών δεν είναι εύκολη υπόθεση, καθώς στα συμφραζόμενα της ελληνικής γλώσσας ως χαρακτήρας ο Ν.Χ. εμφανίζεται με αρκετά διαφορετικά ονόματα. Είναι πολύ σύνηθες κατ' αρχήν οι αναφορές να συνοψίζονται στο μονολεκτικό Χότζας, που όμως δεν είναι απαραίτητα ο Νασραντίν: ένας μεγάλος αριθμός καταγραφών που αναφέρονται στον Χότζα αφορούν ουσιαστικά σύντομα τοπικά ανέκδοτα που προβάλλουν τον Τούρκο μουσουλμάνο ιερωμένο (ιμάμη) σε αντιδιαστολή με τον χριστιανό ορθόδοξο (παπά) – συχνά αυτές οι ιστορίες έχουν τον ενδεικτικό τίτλο «ο παπάς κι ο Χότζας». Είναι πιθανόν κατά την εκτίμησή μου αυτή η τάση να συνδέεται με την απολησμόνηση των ίδιων των ιστοριών για τον Χότζα, καθώς στις νεότερες γενιές των Ελλήνων σήμερα παραμένει γενικά κι αόριστα γνωστός ως Νασρεντίν, δηλαδή με το κύριο όνομά του, και πιθανόν ως αφηγηματικός χαρακτήρας – όχι όμως και οι ιστορίες του.

Όσον αφορά τώρα τις καταγραφές έως τα μέσα του 20ού αιώνα, ο χαρακτήρας του Ν.Χ. έχει την τάση να προσαρμόζεται στην ελληνοφώνη προφορική παράδοση με διαφορετικά ονόματα, ως «μπαρμπα-Λίας» π.χ., ή χαρακτηριστικότερα ως «Στρατή Χότζας». Στον αντίποδα, και όσον αφορά τα εκάστοτε τοπικά συμφραζόμενα του ελλαδικού χώρου, τα ίδια τα ανέκδοτα που αποδίδονται από τη διεθνή βιβλιογραφία στο Χότζα μπορεί επίσης να αφορούν κυρίαρχους τοπικούς τύπους ή χαρακτήρες, όπως ο κουτός Χιώτης, και ειδικά οι Καλαμωτούσσες στη Χίο, οι κουτοί Ανωγειανοί στην Κρήτη, ή οι Λοκοβίτες στη Χαλκιδική, μέσα από έναν άδηλο μηχανισμό³⁰ που αν και ευρύτερα γνωστός σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέεται ρητά με τον Νασραντίν Χότζα: «Εἰς βάρος των Λοκοβιτών τα ἄλλα χωρία της Χαλκιδικῆς ἔχουν πλάσει πλείστας διηγήσεις, αἰτίνες χαρακτηρίζουν τους Λοκοβίτας ως πτωχοὺς οὐ μόνον την οὐσίαν ἀλλὰ και το πνεῦμα. Χαρακτηριστικὸν των διηγήσεων τούτων εἶναι ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἐξελίσσεται πάντοτε μεταξύ των Λοκοβιτῶν και του παροιμιώδους συμβούλου των, του Γιάννη του Αμπεικασάνου. Ο Γιάννης ο Αμπεικασάνος νομίζω ὅτι δεν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ τύπος του λαϊκοῦ σοφοῦ, ὁ ὁποῖος απεικάζει τα πάντα και δίδει ἐξηγήσεις δι' ὅλα. Εἶναι ἕνας τύπος Ναστραντίν Χότζα, ὁ ὁποῖος με

30. Ανάλογη διαδικασία επισημαίνει και ο Marzolph με αφορμή τον αφηγηματικό χαρακτήρα του Juha στο εσωτερικό της αραβικής παράδοσης (Marzolph 1996/β: 253).

τας σοφίας, που κατεβάζει, ελέγχεται κουτότερος από τους συγχωριανούς του. Έτσι εξαίρεται η αφέλεια των Λοκοβιτών ότι ευρήκαν μεταξύ των τον κουτότερο, δια να τον καταστήσουν σύμβολό τους»³¹. Το παραπάνω απόσπασμα είναι γενικότερα κατατοπιστικό και για την πρόσληψη του Ν.Χ., ως αφηγηματικού χαρακτήρα, στον ελλαδικό χώρο κατά τα μέσα του 20ού αιώνα. Η μετονομασία του σε Γιάννη – δηλαδή, το πλέον «ανώνυμο» ανδρικό όνομα για την ελληνική προφορική παράδοση – μετατοπίζει την έμφαση στον επιθετικό προσδιορισμό που δεν είναι άλλος από το δεύτερο μέρος του ονόματος, Αμπεिकासάνος, που προφανώς παραπέμπει στο επίθετο «απεικασιάνος» το οποίο στα λεκτικά συμφραζόμενα των τοπικών μακεδονικών ιδιωμάτων σημαίνει είτε τον νοήμονα, είτε εκείνον που μαντεύει, και συνδέεται ειδικότερα με το ρήμα *απεικάω*³².

Προκειμένου να εντοπίσω το υλικό των καταγραφών για τη συγκεκριμένη μελέτη ακολούθησα δυο διαδρομές αναζήτησης: αφενός, βάσει των αριθμών της διεθνούς κατάταξης ΑΤ/ΑΤU που επισημαίνονται ως ανέκδοτα του Χότζα, βάσει των αναφορών Wesselski³³ και των αναφορών Marzolph³⁴, με ταυτόχρονη επισήμανσή τους στον ελλαδικό χώρο από Έλληνες λαογράφους και ειδικά στο πλαίσιο του ανέκδοτου μέρους του καταλόγου του Γ.Α. Μέγα, και τέλος με την αναζήτηση σχετικών ανεκδότων στο corpus των ακατάτακτων παραλλαγών του Λαογραφικού Αρχείου, βάσει λέξεων κλειδίων και με άμεση αναφορά στα ονόματα Χότζας, Νασραντίν, κ.ο.κ.³⁵. Ένας μικρότερος αριθμός προέρχεται, αφετέρου, από καταγραφές φοιτητών στο πλαίσιο των μαθημάτων μου στο πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Από τις σχετικές αναφορές Wesselski και Marzolph, στα δελτία του Γ.Α. Μέγα³⁶ και αλλού σε αρχειακές και δημοσιευμένες πηγές, εντοπίζονται περί τους 70 παραμυθιακούς τύπους, ορισμένοι από τους οποίους είναι πολύ διαδεδομένοι στον ελλαδικό χώρο (βλέπε σχετικό πίνακα ως παράρτημα στο τέλος αυτού του κειμένου). Καθώς φαίνεται από τη γεωγραφική προέλευση των καταγραφών, οι ιστορίες που αναφέρονται στον Νασραντίν Χότζα, είτε άμεσα είτε έμμεσα, είναι διαδεδομένες παντού και όχι μόνο σε περιοχές που δέχθηκαν επί μακρότερο την επιρροή της τουρκικής παράδοσης και γλώσσας,

31. Γρίσπος 1948: 647-648.

32. *Ιστορικών Λεξικών της Νέας Ελληνικής*, τόμος 2ος.

33. Wesselski 1911

34. Marzolph 2015

35. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους μου στο ΚΕΕΛ της Ακαδημίας Αθηνών, Ε. Καραμανέ, Κ. Χρυσού-Καρατζά, Α. Σαμαρά και Α. Μπάκολη, για την υποστήριξή τους στην αναζήτηση ανέκδοτων κειμένων, παροιμιών και σχετικής βιβλιογραφίας.

36. Βλ. και Megas / Puchner 1998

όπως για παράδειγμα η Μικρά Ασία και η Καππαδοκία ή η Θράκη, και όπως θα περίμενε κανείς.

Το πλήθος των πλοκών που είναι διεθνώς ταξινομημένες ως ιστορίες του Νασραντίν Χότζα είναι συνεπώς αρκετά σημαντικό στο ελληνικό corpus, με ορισμένες πλοκές να καταγράφονται σε μεγάλο αριθμό παραλλαγών, όπως είναι για παράδειγμα εκείνες των παραμυθιακών τύπων AT/ATU 922 (*The Shepherd Substituting for the Priest Answers the King's Questions*), AT/ATU 1200 (*Sowing Salt*), AT/ATU 1335A (*Rescuing the Moon*), AT/ATU 1539 (*Cleverness and Gullibility*), ή AT/ATU 1642 (*The Good Bargain*). Βάσει των παραμυθιακών τύπων που εντοπίζουμε στον σχετικό πίνακα που παρατίθεται στο τέλος αυτού του κειμένου και διατρέχοντας τον αριθμό των παραλλαγών που τους αναλογούν, μπορούμε να εντοπίσουμε ορισμένες εμμένουσες αφηγηματικές μεταμορφώσεις του Ν.Χ. για τις περιπτώσεις που οι καταγεγραμμένες αφηγήσεις στην ελληνική γλώσσα δεν αναφέρονται απαραίτητα σε αυτόν. Ως προς αυτό, η προσέγγισή μας προχωρά αντίστροφα από τον κανόνα, καθώς μας ενδιαφέρει να εστιάσουμε στις «μεταμορφώσεις» του συγκεκριμένου αφηγηματικού χαρακτήρα στο εσωτερικό μιας προφορικής παράδοσης, εν προκειμένω της ελληνικής³⁷.

Στην ελληνική προφορική παράδοση και γλώσσα, τα ονόματα του Νασραντίν Χότζα προδίδουν συνήθως την ανατολική προέλευση του χαρακτήρα: εκτός από Νασραντίν Χότζας, ή απλώς Χότζας, του αποδίδονται ένα πλήθος τοπικών ονομασιών, όπως Ασκληνιχοτζίας στην Κύπρο, Μαλαστραντί στον Πόντο, Ναστσαντί στη Μικρά Ασία και την Πόλη³⁸, ή ακόμη και Στρατής με τα συνθετικά του, όπως Στρατή Χότζας στην Ηλεία και αλλού – εν προκειμένω ακόμη και στην τουρκική γλώσσα σε καραμανλίδικη γραφή (χφ ΚΕΕΛ 2268Ε: 1074), ενώ ιστορίες που αποδίδονται τυπικά στο Χότζα, κυκλοφορούν στο ελληνικό corpus είτε με ήρωες ανώνυμους χαρακτήρες, είτε αποδίδονται σε συγκεκριμένες ομάδες αφηγηματικών τύπων που κατά τόπους τους αποδίδονται χαρακτηριστικά αφέλειας – και με τους οποίους τελικά ο Χότζας ανταλλάσσει χαρακτηριστικά – όπως οι Λακκιώτες, οι Κεφαλονίτες, οι Πρεμαντιώτες, οι Ανωγειανοί, οι Αχουμανιρίτες ή οι Κωμιώτες για το *θέρισμα του αλατιού* και τον παραμυθιακό τύπο AT/ATU 1200 (*The Sowing of Salt*), οι Αστρομερίτες οι Χιώτες ή οι Κεφαλονίτες για τον παραμυθιακό τύπο AT/ATU 1335A και το *ψάρεμα του Φεγγαριού* (*Rescuing the Moon*)³⁹, ο οποίος έχει καταγραφεί και ως ιστορία με τον Νασραντίν Χότζα στη Σινώπη της Μικράς Ασίας το 1938 από

37. Πβ Marzolph 1996γ: 118 και 1996α: 142.

38. Πβ. Lee 1946: 188

39. Πβ. και Basgöz & Boratav 1998: 2.

τη Μαρία Λιουδάκι (χφ KEEΛ 1151: 49-50). Αντίθετα, στην περίπτωση του παραμυθιακού τύπου ΑΤ/ΑΤU 1642 (*The Good Bargain*) που απαντά συνήθως ως πρώτο επεισόδιο εκτενέστερων αφηγήσεων, ο κεντρικός χαρακτήρας είναι απλώς ένας ανώνυμος τρελός.

Ειδικότερα στην περίπτωση του παραμυθιακού τύπου ΑΤ/ΑΤU 1539 (*Cleverness and Gullibility*), ο χαρακτήρας του Νασραντίν Χότζα μπορεί να λειτουργεί αφηγηματικά από τη θέση κάποιου ανώνυμου φτωχού και ψεύτη, που συνηθέστατα είναι και καλόγερος (χφ KEEΛ 124: 119-122), ή παπάς, και με τα τεχνάσματά του κατορθώνει να εξαπατήσει στο εμπόριο πονηρότερους από εκείνον (σπανούς, πλούσιους, τον βασιλιά τον ίδιο), ακόμη και όταν τον ανακαλύπτουν γλιτώνοντας τη ζωή του. Ο παπάς τους πουλάει πανάκριβα ένα γάιδαρο που υποτίθεται ότι αφοδεύει λίρες, στη συνέχεια όταν πηγαίνουν να διαμαρτυρηθούν που ψόφησε ο γάιδαρος τους πουλάει κι ένα λαγό για αγγελιοφόρο, και στο τέλος μια τσαμπούνα που υποτίθεται ότι ανασταίνει νεκρούς. Όταν επιστρέφουν και επιχειρούν να τον σκοτώσουν, τους εξαπατά και πάλι και τελικά πεθαίνουν οι ίδιοι. Οι καταγραφές που αφορούν στο συγκεκριμένο παραμυθιακό τύπο είναι εκτενέστερες, σε αντίθεση με τον κανόνα των μονο-επεισοδιακών ανεκδότων, και το θέμα που κυριαρχεί σε όλες είναι ο θρίαμβος της ευφυΐας-πονηρίας έναντι της απληστίας. Οι εκτενέστερες αφηγήσεις για τη συγκεκριμένη πλοκή και παραμυθιακό τύπο είναι συνήθως οι παλαιότερες στο αρχειακό υλικό που εντοπίσαμε και μπορούν να αναχθούν χρονολογικά στα τέλη του 19ου – αρχές 20ού αιώνα. Εν προκειμένω, και όσον αφορά το αδημοσίευτο υλικό του Λαογραφικού Αρχείου, η μεγαλύτερη έκταση της καταγραφής σημαίνει προφανώς και μακρά προφορική αφήγηση, κάτι το οποίο αφήνει επίσης να εννοηθεί ότι οι συνθήκες επιτέλεσης δεν ήταν περιστασιακές, αλλά ότι η συγκεκριμένη πλοκή θα πρέπει να επιτελείτο όχι ως σύντομος σχολιασμός, αλλά στο πλαίσιο ειδικών αφηγηματικών συνθηκών, όπως οι βεγγέρες. Προς αυτή την υπόθεση συνηγορεί και ο μεγάλος αριθμός καταγραφών για τον παραμυθιακό τύπο ΑΤ/ΑΤU 1539 όσον αφορά το Λαογραφικό Αρχείο και μόνο.

Ο χαρακτήρας του Νασραντίν Χότζα αναφέρεται ως *τρίκστερ* και στον παραμυθιακό τύπο ΑΤ/ΑΤU 1534 (*Series of Clever Unjust Decisions*), οι καταγραφές του οποίου στην ελληνική γλώσσα έχουν συχνά τον τίτλο, «ο Χότζας, η χήνα κι ο κατής», όπου ο Χότζας κανονίζει την κλοπή μιας ψημένης χήνας από το φούρνο με τελικό αποδέκτη τον δικαστή, κι έτσι όταν ο ιδιοκτήτης της καταφεύγει στο δικαστή για να βρει το δίκιο του, αναγκάζεται να παραδεχτεί ότι οι ψημένες χήνες ενίοτε πετούν κιόλας, όπως είχε προβλέψει ο Χότζας. Ο Χότζας μαζί με τον δικαστή τρώνε τη χήνα (χφ KEEΛ 2268E: 1080).

Κάποιες ιστορίες «του Χότζα» ωστόσο έχουν καταγραφεί στο ελληνικό

corpus και ως πραγματικά περιστατικά που αποδίδονται σε κωμικούς χαρακτήρες της κοινότητας, οπότε έχουν καταγραφεί ως τοπικά ανέκδοτα, όπως το ακόλουθο που μεταφέρει ο Δ. Λουκάτος από την περιοχή της Καρδίτσας το 1959: «Ο Χρίστος Λιάτσος ή Μονάχας (πήγε στο Λαύριο και δούλευε μονάχας (όχι μοναχός μου το χωριό), πέθανε το 1925 60 χρονών. Ήτανε πολύ κωμικός. Τον είχε στενό φίλο ο Τυρτίτης. Μια φορά, ξεκινώντας απ' το χουριό με παλιό-ρουχα έφτασε στην Καρδίτσα, πήγε να πιει καφέ, στο Μεγάλο Καφενείο. Όπως συνήθως χτύπ'σε τα παλαμάκια, πρώτη, δεύτερη, τρίτη φορά, τίποτα, γιατί είχε κορελιάρ'κα ρούχα. Αυτός όμως (κατάγεται Θρανήμι κι όχι караγκούνης) κατάλαβε πως τα ρούχα εχ'νε αξία κι όχι το πρόσωπο, έτρεξε στο σπίτι του Τερτίπ' πήρε τα ρούχα τ', από κάλτσες μέχρι γκραβάτας και μπαστούνάκ'. Πηγαίνοντας στον ίδιον καφενείο και τραπέζ' ξαναχτύπ'σε τα παλαμάκια. Αμέσως μόλις τον είδανε, τρέξανε, τσακιστήκαν. Αυτός σηκώθ'κε κι έβαλε το παλτό τ' μέσ' στο φλυτζάν'. –Πιε, παλτό καφέ. Έπειτα τη γραβάτα... όλα τα ρούχα. Τον κοίταγαν οι άλλοι. Κι όσος καφές απόμεινε τον έρριξε μέσ' στο ρεπούμπλικο. Μετά βλέποντας ο κόσμος, ρωτούσε. Γιατί. Τους άρχισε τότε την παροιμία. Αυτό κι αυτό.... Δε μού 'δωκαν σημασία. Τώρα μου δίνουν.» (χφ ΚΕΕΛ 2301, σ. 501) Ο Δ. Λουκάτος ορθώς τη σχολιάζει ως «Χότζα ιστορία»: πρόκειται για τον παρωδιακό τύπο ΑΤ/ΑΤΥ 1558, με διεθνή τίτλο *Welcome to the Clothes*, ο οποίος στις καταγραφές από την ελληνική προφορική παράδοση έχει συνήθως τον τίτλο, «φάγε γούνα μου φάγε!»⁴⁰

Με αφορμή τη συγκεκριμένη καταγραφή, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι ένα μέρος τουλάχιστον των ιστοριών του Χότζα έχει περάσει στην ελληνική προφορική παράδοση μετασχηματιζόμενο σε φάρσα, όπως πολλές πλοκές ανεκδότων άλλωστε⁴¹, και επικαιροποιείται όχι μόνο ως αφήγηση, αλλά και ως δρώμενο. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο χαρακτήρας του Χότζα εμπνέει, και πιθανότατα, αποτελεί έως και κοινωνικό ρόλο.

Ως πραγματικό περιστατικό άλλωστε έχει καταγραφεί και η ακόλουθη ιστορία από τη λίμνη Μαντινείας το 1956: «Ο Μεθόδιος από τη Κώμη (της Μαντινείας) πήγε κάποια ημέρα να βρει να κόψει ένα σταβάρι για το αλέτρι του. Βρήκε ένα τέτοιο που ήθελε σε ένα ανώμαλο μέρος από μεγάλες πέτρες. Ανέβηκε επάνω και άρχισε να το κόφτει. Εκάθησε όπως προς τη φούντα του πουρναριού, που έκοβε κι έτσι μόλις θα έπεφτε το δέντρο θα έπεφτε κι εκείνος κάτω. Εκεί κοντά περνούσε ο δρόμος που πηγαίνει προς του Δάρα (χωριό Μαντινείας). Τη στιγμή αυτή που έκοβε το σταβάρι περνούσε κάποιος διαβάτης. Μόλις είδε να

40. Πβ. Μαγιόπουλος 2009: 167, αρ. 96.

41. Βλ. Παπαχριστοφόρου 2013: 207-208 και Papachristophorou 2007

κάθεται ο Μεθόδιος προς την κορφή του δέντρου που έκοβε, του φώναξε: «Θα πέσεις κάτω να σκοτωθείς, ρε κουμπάρε!» Δεν είχε προχωρήσει πολύ μακριά και πραγματικά ο Μεθόδιος με όλο το πουνάρι βρέθηκε κάτω από ένα μικρό βράχο. Ευτυχώς το δέντρο τον εβοήθησε και δεν εχτύπησε. Δεν έχασε καιρό παρά έφτασε τον διαβάτη και τον ρώτησε «πού το ήξερες εσύ ότι θα πέσω;» «Εγώ, του απάντησε ο ξένος, ξέρω και πότε θα πεθάνεις». Ο Μεθόδιος που πίστεψε στα λόγια του ξένου, τον παρακάλεσε να του πει πότε θα πεθάνει. Ο διαβάτης για να απαλλαγεί από τον Μεθόδιο, που τον σταύρωσε και δεν τον άφηνε να προχωρήσει, του είπε ότι θα πεθάνει όταν ο γάιδαρός του, τον οποίο είχε κοντά για να φορτώσει το ξύλο, κόψει τρεις πορδές. Ο Μεθόδιος άφησε τον ξένο και γύρισε στο μέρος που είχε το γάιδαρο του και το κομμένο ξύλο. Φόρτωσε τα ξύλα που έκοψε και ξεκίνησε για το χωριό. Ήταν μισή ώρα μακριά από το χωριό. Στο δρόμο, μόλις ο γάιδαρος ανηφόρισε, έκοψε μια πορδή, πιο πάνω δεύτερη κι αμέσως τρίτη. Ο Μεθόδιος δέιλιασε κι έπεσε κάτω να πεθάνει. Ο γάιδαρος πήγε φορτωμένος στο σπίτι κι ο Μεθόδιος βρισκόταν κάτω στο δρόμο ακόμη και περίμενε το θάνατο. Για το Μεθόδιο, που τον ρώτησα, μου είπε ότι ήταν άνθρωπος πολύ αφελής, τόσο που τον νόμιζαν για κουντό. Ήταν παντρεμένος χωρίς παιδιά.» Τη διήγηση κατέγραψε ο Γρ. Δημητρόπουλος (χφ ΚΕΕΛ 2255: 215-217), ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά για τον πληροφορητή του: «μου το διηγήθηκε ο Παρασκευάς Βαλκάνος, από τη Λίμνη Μαντινείας, ετών 50, δημοτικού, γεωργός». Η συγκεκριμένη διήγηση ωστόσο ταξινομείται ως AT/ATU 1240 (*Man Sitting on Branch of Tree Cuts it off*), αλλά όπως φαίνεται από την πλοκή στην προφορική παράδοση της περιοχής όπου καταγράφηκε, παραδίδεται ως πραγματικό περιστατικό, που αποδόθηκε σε υπαρκτό πρόσωπο, τον Μεθόδιο από την Κώμη – που όπως είδαμε και προηγουμένως αποτελεί ούτως ή άλλως έναν από τους τόπους του οποίου οι κάτοικοι διακωμωδούνται ως αφελείς από τους γείτονές τους. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι εκτός από φάρσες, οι ιστορίες του Χότζα μπορεί να έχουν εμπνεύσει και ανυπόστατες φήμες; Οι σχετικές μεταθέσεις περιστατικών και ρόλων, στα όρια του κουτσομπολιού, αποτελούν πάντως συνήθη μηχανισμό της προφορικότητας και του αφηγηματικού λόγου που της αναλογεί, όπως έχω καταδείξει με άλλη αφορμή από την ελληνική προφορική παράδοση⁴².

Υπάρχει μία ακόμη ενδιαφέρουσα κατηγορία ιστοριών, τα λεγόμενα «αισχρά» / σκατολογικά ανέκδοτα που συνδέονται με τον Χότζα, και που ως τέτοια αποτελούν αντικείμενο αποκλειστικά της προφορικής παράδοσης κατά τον

42. Πβ. Papachristophorou 2002: 201-224.

Μαγιόπουλο⁴³. Στις συγκεκριμένες καταγραφές από την ελληνική προφορική παράδοση, ο Ν.Χ. μάλλον διακωμωδείται ως χαρακτήρας, όπως φαίνεται και από την ακόλουθη παραλλαγή από την Ηλεία (χρ ΚΕΕΛ 2268Ε: 1073): «πολλές πόλεις της Μικράς Ασίας διεκδικούν το προνόμιο της εν αιταίς γεννήσεως του ευφυούς Χότζα, όπως και παρ ημίν έτι πόλεις διεκδικούν την πατρίδα του Ομήρου. Μια των πόλεων τούτων είναι και η Κιουτάχια εις ην φημίζεται ότι εγεννήθη και εχειροτονήθη Χότζας (ιεροδιδάσκαλος), ο Νασρ-εδίν. Μιαν ημέραν, εκεί που εξηγούσε το Κοράνιον εις το τζαμί, χωρίς να θέλει, έκλασε και από την ντροπή του έφυγε κι επήγε σε άλλο μέρος. Ύστερα από είκοσι χρόνια, αποφάσισε να γυρίσει στην πατρίδα του και όταν επλησίασε απ' όζω από την πόλι, απάντησε έναν νέο και τον ερώτησε πούθε είναι και πόσων χρονών είναι. Ο νέος δεν ήξερε τα χρόνια του και του είπε 'μου λένε πως εγεννήθηκα όταν έκλασε ο Χότζας στο τζαμί'. Τότε ο Χότζας εκατάλαβε ότι το θυμώνται ακόμη στην πατρίδα του το πάθημα του κι έφυγε πάλε χωρίς να μπει στη χώρα και να πει ποιος είναι, που θα τον ρωτάγανε».

Η συγκεκριμένη καταγραφή του 1958, θα μπορούσε να πει κανείς ότι αφενός διακωμωδεί την ίδια τη μουσουλμανική τουρκική ταυτότητα του Νασραντίν Χότζα – πόσο μάλλον εκείνη του ιερωμένου – ενώ αφετέρου αιτιολογεί ως ένα βαθμό και τις περιπλανήσεις του στον κόσμο: εν μέρει ως αυτοεξόριστου. Ως «μυθούς του Στρατη-Χότζα» το συγκεκριμένο χειρόγραφο του ΚΕΕΛ περιέχει έναν αρκετά σημαντικό αριθμό σκατολογικών κυρίως αφηγήσεων.

Από τα παραδείγματα των καταγραφών της ελληνικής προφορικής παράδοσης μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι ο Νασραντίν Χότζας εμφανίζεται άλλοτε ως σοφός /δάσκαλος/ιερωμένος και άλλοτε ως κατεργάρης, ή, το αντίθετο ακριβώς, ως αφελής και κουτός. Ως αφηγηματικός χαρακτήρας, δηλαδή, διατηρεί στην ελληνόφωνη προφορική παράδοση τα ίδια χαρακτηριστικά με εκείνα της τουρκικής⁴⁴. Μπορεί ακόμη να διατηρεί και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της τουρκικής του προέλευσης, όπως το όνομα και το θρήσκευμα. Μπορεί όμως και να εξελληνίζεται, είτε στο όνομά του, είτε πιο σύνθετα ακόμη, ανταλλάσσοντας με τοπικούς χαρακτήρες και αφηγηματικές πλοκές της ελληνικής προφορικής

43. Μαγιόπουλος 2009: 48-49. Αντίστοιχες καταγραφές από την τουρκική προφορική παράδοση επισημαίνει ο Basgöz σε χειρόγραφο του 16ου αιώνα (Basgöz 1998: 10-11). Όπως παρατηρεί ωστόσο ο ίδιος ερευνητής, η λογοκρισία στη δημοσίευση “religiously offensive and obscene jokes” αποτελούσε μέρος του οθωμανικού ποινικού κώδικα κατά τον 19ο-20ό αι., γεγονός που μπορούσε να επηρεάζει ακόμη και την προφορική μετάδοση συγκεκριμένων ιστοριών (Basgöz 1998: 16-17).

44. Basgöz & Boratav 1998: 7

παράδοσης. Πρόκειται για το φαινόμενο της *krystallisationsgestalten*, που αναφέρει επανειλημμένα ο Marzolph στα κείμενά του: ουσιαστικά δηλαδή, συγκεκριμένοι αφηγηματικοί χαρακτήρες, όπως ο Νασραντίν Χότζα, αποκρυσταλλώνουν στο αφηγηματικό τους περιεχόμενο ένα πλήθος άμορφων παραδόσεων που αρχικά αποδίδονταν σε άλλους διαφορετικούς χαρακτήρες, είτε γνωστούς είτε ανώνυμους⁴⁵. Όσον αφορά το ελληνικό corpus, η διαδρομή είναι κατά πάσα πιθανότητα αμφίδρομη: ο Νασραντίν Χότζας είτε οικειοποιείται αφηγηματικές πλοκές που δεν θα του αναλογούσαν σε άλλα πολιτισμικά συμφραζόμενα, είτε εξαφανίζεται ως αφηγηματικός χαρακτήρας σε πλοκές όπου τον ρόλο του παίρνουν σταθερότεροι τοπικοί χαρακτήρες με τα ίδια χαρακτηριστικά – σε ορισμένες καταγραφές, ακόμη και υπαρκτά πρόσωπα γνωστά στα μέλη της κοινότητας.

Σε αυτή τη σύνθετη διαδικασία που υποδηλώνει ισχυρούς μηχανισμούς της προφορικότητας στο εσωτερικό πολυποίκιλων πολιτισμικών συμφραζομένων και τις σχετικές προσαρμογές του προφορικού αφηγηματικού λόγου, αντίστοιχα προσαρμόζεται και η έκταση των ιδίων των αφηγήσεων: όσον αφορά κυρίως παλιότερες καταγραφές του ελληνικού corpus, οι αφηγήσεις που συνδέονται με το χαρακτήρα του Νασραντίν Χότζα είτε άμεσα είτε έμμεσα, μπορεί να είναι εκτενείς και να υποδηλώνουν ειδικό επιτελεστικό πλαίσιο, όπως εκείνο των παραμυθιών, μπορεί να είναι σύντομες και να χαρακτηρίζονται ως ανέκδοτα, μπορεί να είναι ακόμη πιο σύντομες και να συνομίζονται συμπερασματικά ως παροιμίες – κατά την περίπτωση και θεωρώντας γνωστό το αφηγηματικό πλαίσιο από το οποίο προκύπτουν. Μπορεί όμως να επικαιροποιούνται ακόμη και ως φάρσες, όπως είδαμε προηγουμένως. Η επιτέλεση δηλαδή του συγκεκριμένου corpus – αφηγηματική, λακωνική, ή δραματοποιημένη ως φάρσα – μοιάζει να εξαρτάται άμεσα από το ίδιο το αφηγηματικό ταμπεραμέντο των φορέων των συγκεκριμένων παραδόσεων.

Το πλήθος και η ποικιλία των καταγραφών από την ελληνική προφορική παράδοση δεν αφορά συνεπώς μόνο τις όψεις του Νασραντίν Χότζα και τους αφηγηματικούς του μετασχηματισμούς ως χαρακτήρα, ή τις πλοκές που του αποδίδονται – ουσιαστικά στην πλειονότητα των ελληνόφωνων πληθυσμών, αλλά και τις ίδιες τις μορφές του αφηγηματικού λόγου στις οποίες έχουν καταγραφεί. Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς γενικότερα, ότι το ευτράπελο χαρακτηρίζει περισσότερο την ιστορικότητα αυτών των αφηγήσεων (είτε πρόκειται για τοπικά ανέκδοτα, είτε για φάρσες, είτε πρόκειται για «τον ίδιο» τον Νασραντίν Χότζα είτε όχι), ενώ η σοφία του συγκεκριμένου χαρακτήρα αποκρυσταλλώνε-

45. Marzolph 1996/δ: 488, 1996/α: 140, 1996/β: 226.

ται στον παροιμιακό λόγο, που πολύ συχνά αποδεικνύεται ανθεκτικότερος στη συλλογική μνήμη από τις ίδιες τις αφηγήσεις που του αναλογούν⁴⁶. Αντίθετα, η φήμη της θαυματουργής ιεροσύνης / ιερότητάς του δεν φαίνεται να παρέμεινε με κανέναν τρόπο ζωντανή στην ελληνική προφορική παράδοση εκτός οθωμανικών συμφραζομένων⁴⁷.

Όσον αφορά λοιπόν τις καταγραφές του παροιμιακού λόγου με αναφορές στον Χότζα, ο Δ. Λουκάτος στους *Νεοελληνικούς παροιμιόμυθους* του αναφέρει δυο σχετικές με τον Νασραντίν Χότζα παραλλαγές από τον Πόντο⁴⁸: α) – «Ένα ψημένο κόκορα πάνε κάπου» - «Τι με μέλει;» - «τόνε πάνε σπίτι σου» - «τι σε μέλει;» και β) «Σαν το Ναστραδί Χότζα, τ' άλογο που καβαλικεύεις δεν το μετράς». Η λημματογραφική κατάταξη του αρχείου του ΚΕΕΛ, όσον αφορά την αναζήτηση αδημοσίευτου υλικού, δεν επιτρέπει τον άμεσο εντοπισμό των σχετικών παροιμιών βάσει του λήμματος «Χότζας» ή «Νασραντίν». Εντοπίσαμε σε άλλα λήμματα τις εξής καταγραφές με τη σχετική τους αφηγηματική ανάπτυξη:

Στο λήμμα «νοικοκύρης»: *Νοικοκύρης είναι ο Χότζας, τότε θέλει ανεβαίνει, τότε θέλια κατεβαίνει*⁴⁹.

Στο λήμμα «κατουρά»: *Όταν ο Χότζας κατουρά στο τζαμί, εγώ τι θα κάμω*⁵⁰;

Στο λήμμα «γεννώ»: *Το πράμα που γεννά, ψοφά*⁵¹.

46. Πβ. Μαγιάπουλος 2009: 70. Παροιμιακός λόγος κι ευτράπελες διηγήσεις αποτελούν ούτως ή άλλως αλληλοτροφοδοτούμενες δεξαμενές αφηγηματικού λόγου σε πολλές παραδόσεις. Για την περίπτωση του Ν.Χ. στην τουρκική προφορική παράδοση, βλ. Basgöz 1998: 38-40.

47. Ο Μαγιάπουλος, βέβαια, διατυπώνει την υπόθεση ότι ο Χότζας, ως επιθετικός προσδιορισμός του χαρακτήρα παραπέμπει σαφώς στην ιδιότητα του ιερωμένου, όπως και το όνομα του Ιεροκλέα της ελληνικής αρχαιότητας με τον οποίο τον ταυτίζει, στο βαθμό που αρκετές ιστορίες του Χότζα ταυτίζονται με ανέκδοτα από τον *Φιλόγελο* (Μαγιάπουλος 2009: 60). Ως ιερωμένος άλλωστε, μουλάς δηλαδή, αναφέρεται ο Νασρεντίν και στην περσική προφορική παράδοση (Marzolph 1995: 169 και 170).

48. Παμπούκης 101 και Χατζόπουλος 520 στο Λουκάτος 1998: αρ. 273 και 528.

49. Πρόκειται για καταγραφή από τον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου σύμφωνα με τα στοιχεία που μπόρεσα να εντοπίσω, όπως η Θεσπρωτία (χφ ΚΕΕΛ 53/έτος 1902, σ. 122), το Αργυρόκαστρο (χφ ΚΕΕΛ 1665Δ/έτος 1951, σ. 2), ή ως επιμύθιο σε καταγραφή από το Δυτικό Ζαγόρι με τίτλο «αφέντης ο Χότζας στο τζαμί» (χφ. ΚΕΕΛ 2453/έτος 1962, σ. 87).

50. χφ. ΚΕΕΛ 956/1921, σ. 69, Δουκάκης, Λακωνία, Πελοπόννησος.

51. Η καταγραφή της συγκεκριμένης παροιμίας προέρχεται από την Κύπρο, χφ. ΚΕΕΛ 1562/1931, σ. 180 (Κ.Π. Χατζηιωάννου): «Είναι πείραγμα που έρχεται από ένα άψυχο πράμα, που σου λείει ο άλλος πως γέννησε. Τον λόγο έχει ο Ασκλανίχοτζας, ο Ναστρεδδίν Χότζας. Δανείστηκε δηλαδή, μια φορά από τη γειτόνισσα ένα καζάνι. Ύστερα πήγε η γειτόνισσα, πήρε το καζάνι της και μαζί κι ένα μικρό καζάνι του Χότζα. Ο Χότζας γύρεψε μετά το καζάνι

Στο λήμμα «άσπρα»: *Όποιος έχει άσπρα φυσάει τη φλογέρα*⁵².

Στο λήμμα «καυγάς»: *Ο καβγάς ήτο για το πάπλωμα*⁵³.

Στο λήμμα «πέτσα»: *Σαν η μπάμπου μι τς πέτσει*⁵⁴.

Στο λήμμα «γάιδαρος»: *Στο δικό μου λόγο αντί δε βάζεις, στον γαϊδουριού το λόγο βάζεις*⁵⁵.

Στο λήμμα «κώλος»: *Από τον πισινό μου βγήκες και κολύμπι θέλεις να μου μάθεις*⁵⁶.

του, το βρήκε στη γειτόνισσα και το ζήτησε πίσω. Όχι, του λέει η γειτόνισσα, αυτό το πήρα απ' το σπίτι σου, αλλά προέρχεται από το δικό μου, το μεγάλο καζάνι, που το γέννησε στο διάστημα που το 'χες κοντά σου. Ο πονηρός Χότζας έκανε πως παραδέχτηκε κι έφυγε. Μετά ξαναδανείζεται το καζάνι της γειτόνισσας. Το κρατάει μερικές μέρες, περιμένει να της το πάει, τίποτα. Πήγε πάλι στου Χότζα, ούτε καζάνι μεγάλο, ούτε μικρό αυτή τη φορά. Το ζητάει απ' τον Χότζα επίμονα. Ψόφησε, απαντά στωικότητα ο Χότζας. – Πώς; του λέει, το καζάνι ψοφάει; - Μ' αφού γεννάει; Απ' αυτό το επεισόδιο του Χότζα και η παροιμία.» Στο αρχείο του ΚΕΕΛ αναφέρεται και μία καταγραφή του Ε. Ιωαννίδη, από την Αμοργό: χφ ΚΕΕΛ 1357Α/ έτος 1876, σ. 23. Πρόκειται για τη γνωστή πλοκή του παραμυθιακού τύπου ΑΤ/ΑΤΥ 1592Β. Βλ. και *Λαογραφία* ΙΒ', σ. 237, αρ. 48.

52. «Μια φορά ο Νασρεντίν Χότζας, ξεκίνησε να πάει στην Πόλη. Τα παιδιά τον πήραν από πίσω και του φώναζαν: Να μας φέρεις ζουρνά! Να μας φέρνεις ζουρνά! Μόνο ένα από ατα παιδιά του 'δωσε και τον παρά στο χέρι. Όταν γύρισε λοιπόν ο Χότζας, έφερε μόνο σ' εκείνο το παιδί σφυρίχτρα. Τ' άλλα παραπονέθηκαν και τότε ο Χότζας είπε την παροιμία» (Καταγραφή από Καππαδοκία, Φάρασα, Λουκόπουλος & Λουκάτος: 5, αρ. 59). Πβ. και *Λαογραφία* Στ', σ. 72, όπου και η τουρκική εκδοχή της παροιμίας σε καραμανλίδικη γραφή.

53. Καταγραφή του Ε. Ιωαννίδη, από την Αμοργό. χφ ΚΕΕΛ 1357Β/έτος 1876, σ. 143. Πρόκειται επίσης για πολύ διαδεδομένη παροιμία στον ελλαδικό χώρο, κοινή και στις μέρες μας, αν και το αφηγηματικό πλαίσιο εκτιμώ ότι έχει εκλείψει. Το παραθέτω από απόδοση του 1896 στην καθαρεύουσα: «Ακούσας ποτέ τινων διαπληκτιζομένων, ανεπήδησεν από της κλίνης και έσπευσεν εις το πεδίο της διαμάχης περιπτυσζάμενος το εφάπλωμα αυτού ως πρόχειρόν τινα επενδυτήν. Αλλ' άμα ιδόντες οι διαπληκτιζόμενοι τον παρεμβάντα Χώτζαν, ήρπασαν τό εφάπλωμα αυτού και όχοντο απιόντες. Τρέμων υπό του ψύχους ό τάλας επανέκαμψεν εις τα ίδια. Εις δε την σύζυγον αυτού, έρωτώσαν «Τι ήτο ο καυγάς», απήντησε το έκτοτε παροιμιώδες καταστάν «Ο καυγάς ήτο για το πάπλωμα» (Βαλαβάνης 1893: 306-307).

54. Καταγραφή Α. Κοντοπάνου, από τα Δολιανά, Ήπειρος, χφ ΚΕΕΛ 45/έτος 1915, σ. 135: «Παρεμφερής Χότζας, ή πεπονοφλούδες. Επί ανθρώπου επανερχομένου και θεραπεύοντος πράγματα τα οποία άλλοτε περιφρόνη».

55. «Δεν ακούς ό,τι σου λεώ εγώ, παρά ακούς όσα σου λένε οι άλλοι. Μια φορά γύρεψ' ένας από το Νασρεντίν Χότζα το γάιδαρό του. Εκείνος δεν ήθελε να τον δώσει κι είτε πως δεν τον έχει. Πίστεψε ο γείτονας κι έφυγε. Στο δρόμο όμως άκουσε το γάιδαρο του Χότζα που γκάριζε στο στάβλο. Γυρίζει πίσω, λέει του Χότζα: Γιατί μου είπες ψέμματα; Τότε ο Χότζας του είπε το λόγο.» (Καταγραφή από Καππαδοκία, Φάρασα, Λουκόπουλος & Λουκάτος 1951: 23, αρ. 120).

56. «Προς τον θέλοντα να διδάξει άλλον μεγαλύτερον και εμπειρότερον. Εις την παροι-

Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς, κρίνοντας από την παλαιότητα των παραπάνω καταγραφών, ότι οι αναφορές της ελληνικής προφορικής παράδοσης στον Χότζα αφορούν κυρίως εποχές που ιστορικά οι πληθυσμοί του ευρύτερου ελληνικού χώρου συμβίωναν στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας και ότι η ανακατανομή τους στο εσωτερικό άλλων πολιτισμικών ή γεωπολιτικών συμφραζομένων σήμανε προοδευτικά και την απολησμόνηση του ίδιου του Χότζα... Στον αντίποδα των παλαιότερων καταγραφών που παραθέσαμε ως αυτό το σημείο, έχει ωστόσο ενδιαφέρον να επισημάνει κανείς ότι ο χαρακτήρας του Νασραντίν Χότζα εξακολουθούσε να αποτελεί ζωντανή αλλά και αγαπητή αναφορά της ελληνικής προφορικής παράδοσης έως πολύ πρόσφατα, όπως διαφαίνεται και από την ακόλουθη μαρτυρία φοιτήτριας σε σχετική εργασία που μου παρέδωσε το 2011 στο πλαίσιο μαθήματός μου στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και με τίτλο, *Ιστορίες του Χότζα, όπως μου τις αφηγήθηκε ο Θρακιώτης παππούς μου*⁵⁷: «Από μικρό παιδί ακόμη θυμάμαι τον παππού μου να μας λέει τα βράδια λίγο πριν κοιμηθούμε, ιστορίες με το Χότζα. Ειδικά μετά το θάνατο της γιαγιάς το 1998, ο παππούς ήθελε να μας ευχαριστεί με ό,τι μπορούσε. [...] Έτσι οι ιστορίες του παππού κατέληξαν να λέγονται το βράδυ σε ρόλο νανουρισμάτων. Πολλές φορές μάλιστα και κατόπιν παραγγελίας, μιας και η καθεμιά [εγγονή] είχε την αγαπημένη της. [...] Ψάχνοντας στο διαδίκτυο για περισσότερες ιστορίες του Χότζα, που τυχόν να τις γνώριζα κι από τον παππού μου, διαπίστωσα ότι οι ιστορίες που εγώ ήξερα παρουσίαζαν κάποιες διαφορές με αυτές που βρήκα. Οι ιστορίες του παππού ήταν συνήθως πιο μακροσκελείς και πιο απλοϊκές από του Διαδικτύου. Όταν μάλιστα διάβασα μερικές από αυτές στον παππού μου, εκείνος δεν κατάλαβε το νόημά τους και τις χαρακτήρισε ανόητες»⁵⁸.

μίαν υπόκειται ο εξής μύθος του Ναστρατίν Χότζα: Μια μέρα ο Ναστρατίνος πήγε στη θάλασσα να λουστεί αλλά δεν ήξερε καθόλου να κολυμπάει. Τά 'βγαλε λουπόν τα ρούχα του και μπήκε στο νερό και τάχατες κάτι έκανε, ανακάτωνε το νερό και κουνιότανε εδώ κι εκεί, αλλά στην άκρη-άκρη, γιατί στα βαθιά φοβότανε να μπει. Και να σου, στο αναμεταξύ αποπάτησε και τι να δει! Οι ακαθαρσίες του βγήκαν απάν' απάνω στο νερό και πήγαιναν εδώ κι εκεί. Κι αυτός αφού τες κοίταζε λιγάκι λέγει 'από τον πισινό μου βγήκατε και κούμπι θέλετε να μου μάθετε.» (Καταγραφή από τον Πόντο και στην ποντιακή διάλεκτο, *Λαογραφία Στ'*, 41-42).

57. Πρόκειται για την εργασία της Ευγενίας Σαββίδου, με πληροφορητή τον παππού της, Απόστολο Τιαβλακό (γεν. 1935 στα Λάβαρα Θράκης), στοιχειωδώς εγγράμματο (προσωπικό αρχείο φοιτητικών εργασιών).

58. Το καταγεγραμμένο ρεπερτόριο του συγκεκριμένου αφηγητή, που προφανώς υπήρξε πλουσιότερο κάποτε, αφορά συνολικά επτά ιστορίες, με τους εξής τίτλους – όπως τους έχει δώσει η οικογένεια, «για να συνεννοούνται»: «ο Χότζας, ο βασιλιάς και η πάπια», «ο Χότζας, τα καμήλια και η άλλη ζωή», «ο Χότζας, τα αβγά και τα πουλάκια», «ο Χότζας και η αγελάδα», ο Χότζας και ο τοίχος», «ο Χότζας και η τριχιά», «ο Χότζας, το πανηγύρι και η γούνα».

Πράγματι, τα ανέκδοτα που αφορούν τον Νασραντίν Χότζα αποτελούν πιθανότατα και σήμερα μέρος μιας ζωντανής αφηγηματικής παράδοσης στον ελλαδικό χώρο, αν όχι πλέον ως εκτενείς αφηγήσεις, σίγουρα όμως μέσα από καθημερινές αναφορές σε αυτά, είτε ως παροιμίες, είτε ως αναρτήσεις στο Διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και πάλι πολύ συχνά μέσα από τη λειτουργία ενός έμμεσου και παραβολικού σχολιασμού της καθημερινότητας. Σε αυτή τη σύγχρονη εκδοχή τους οι ιστορίες του Χότζα συνδέονται άμεσα με τον πολιτικό λόγο – και πιθανόν αυτό να ήταν πάντοτε μέρος της λειτουργίας τους, αν κρίνει κανείς τόσο από το παροιμιώδες ανέκδοτο με τον Ταμερλάνο, όσο και από τους άλλους αφηγηματικούς χαρακτήρες με τους οποίους συναλλάσσεται, αναμετριέται και ενίοτε ταυτίζεται ο Νασραντίν Χότζας όπως ο καδής, ο βασιλιάς, κ.ο.κ.⁵⁹.

Με αφορμή τη συγκεκριμένη λειτουργία, ενός λανθάνοντα πολιτικού λόγου, θα ήθελα να προχωρήσω λίγο περισσότερο στην ανάλυσή μου όσον αφορά τα αφηγηματικά χαρακτηριστικά και τους συμβολισμούς που διαμεσολαβεί ο συγκεκριμένος χαρακτήρας μέσα από μία εμβληματική πολυωνυμία, ένα πλήθος σταθμών στους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής, της Μεσογείου και των Βαλκανίων ειδικότερα, και με αξιοσημείωτη αντοχή στο χρόνο. Από αυτή την άποψη, η παραφορά του Νασραντίν σε Στρατή για την ελληνική γλώσσα, είναι αρκετά ενδιαφέρουσα: Στρατής, ως υποκοριστικό του Ευστράτιος, που σημαίνει τον καλό στρατιώτη, αλλά και ως παρωνύμιο για τη στράτα και το στρατί, που είναι ο δρόμος, η πορεία. Ο περιπλανώμενος Ανατολίτης, είτε πεζός είτε στο γαϊδάρό του που «αποκρυσταλλώνει» ως αναπαράσταση ο Νασραντίν Χότζα, διακωμωδεί πιθανότατα τη σοβαροφάνεια της εξουσίας στους πολιτισμούς και στις συλλογικότητες που τον καλοδέχονται.

Ως φορέας πολιτικού λόγου ο Νασραντίν Χότζα ακολουθεί και πάλι δύο παραδόσεις, μία λογία και μία δημώδη. Η λογία παράδοση της Τουρκίας βλέπει στον Νασραντίν Χότζα ένα ιστορικό πρόσωπο και πρεσβευτή της τουρκικής κουλτούρας και δίνει έμφαση στο τεκμήριο του θρυλούμενου τάφου του και της χαραγμένης σε αυτόν χρονολογίας θανάτου, που επίσης «παίζει» με τα νοήματα: 386, ως αναγραμματισμός του 683, δηλαδή του 1284 της χρονολογίας μας, αλλά και το γνωστό ανέκδοτο με τον τρομερό κατακτητή Ταμερλάνο που αναφέραμε προηγουμένως. Η ανακήρυξη του έτους 1996 από την UNESCO σε έτος εορτασμού της 700ης επετείου από τον θάνατο του Τούρκου χιουμρίστα Νασραντίν Χότζα, όπως εύστοχα τεκμηριώνει ο Marzolph, δεν θα μπο-

59. Πβ. Marzolph 1995: 173 και 1996/δ: 497-498

ρούσε να γίνει αντιληπτή ως επίσημη αναγνώριση αυτής της ιστορικότητας, αλλά ως «συμβολική πράξη μεγίστης μεταφορικής αξίας»⁶⁰. Η υποτιθέμενη ιστορική διάσταση ενός τόσο δημοφιλούς χαρακτήρα μετατρέπεται οπωσδήποτε σε τουριστικό πόλο έλξης οτιδήποτε μπορεί να τον αφορά⁶¹. Η συγκεκριμένη προσπάθεια, όπως επεσήμαινε και ο Μαγιόπουλος το 1965, είχε ξεκινήσει από τις αρχές του 20ού αιώνα και χαρακτηρίστηκε από μια έντονη τάση «ξεκαθαρίσματος» του συγκεκριμένου αφηγηματικού χαρακτήρα από τα «ευτελέστερα» χαρακτηριστικά που του προσέδιδε η προφορική παράδοση⁶². Η εξαγνισμένη αυτή εκδοχή του Ν.Χ., ως χαρακτηριστικού «τύπου» για ένα ολόκληρο έθνος, προφανώς λειτούργησε και ως μέσον προσδιορισμού εθνικής συνείδησης. Από αυτή την άποψη δεν αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι δεν υπάρχει ούτε μία δημοσίευση που να προκύπτει από αλογόκριτες καταγραφές της σύγχρονης τουρκικής προφορικής παράδοσης⁶³. Ως χαρακτηριστικός τύπος της τουρκικής λαϊκής θυμοσοφίας, ο Ν.Χ. έχει προφανώς χρησιμεύσει και ως όχημα επιβολής μιας «καθαρής» και κυρίαρχης τουρκικής ταυτότητας, εντός συγκεκριμένων γεωπολιτικών συμφραζομένων στο εσωτερικό μιας ταραγμένης γειτονιάς του πλανήτη που στο ιστορικό πλαίσιο μιας μεγάλης διάρκειας, για να θυμηθούμε και τον Braudel, ανταλλάσσει και ζυμώνει μεταξύ τους στοιχεία πολλών πολιτισμών και μάλιστα στο εσωτερικό αλληλοδιαδεχόμενων αυτοκρατοριών (με τους πολέμους που αυτό συνεπάγεται)⁶⁴. Πόσο μάλλον, όταν την ιστορική ταυτότητα και εθνική προέλευση του Ν.Χ. εντός των ορίων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, φαίνεται πως την έχουν διεκδικήσει κι άλλοι λαοί εκτός από τους Τούρκους, μεταξύ των οποίων και οι Μικρασιάτες Έλληνες, όπως φαίνεται από τις σχετικές αναφορές του 19ου αιώνα.

Γίνεται συνεπώς σαφές ότι ο Ν.Χ., ως αφηγηματικός χαρακτήρας και επίδοξο ιστορικό πρόσωπο, κουβαλά στους ώμους του ένα μεγάλο ιδεολογικό και πολιτικό βάρος. Εκτιμώ ότι η πολιτική και ιδεολογική διάσταση των ιστοριών που του αποδίδονται στο πλαίσιο διαφορετικών προφορικών παραδόσεων, είναι εξίσου σημαντική – πιθανότατα όμως από μία άλλη οπτική, αυτή του (αυτού) σαρκασμού, γι' αυτό και οι αφηγητές του τον «προστατεύουν», όπως εύστοχα

60. Marzolph 1996/γ: 11

61. πβ. Marzolph 1992: 1018

62. Μαγιόπουλος 2009: 14-15.

63. Marzolph 1996/γ: 12

64. Πβ. Μαγιόπουλος 2009: 22-24, Marzolph 1996/δ: 497, 1996/γ: 12, 1996/α: 141, 1992: 1019.

διαπιστώνει ο Marzolph μέσα από τα σύγχρονα περσικά συμφραζόμενά του⁶⁵. Αν σταθεί κανείς στους θεματικούς πυρήνες αυτών των ιστοριών, και όπως είδαμε και προηγουμένως, ο Ν.Χ. στα περιστατικά που του αποδίδονται ανεκδοτολογικά έχει την τάση να διακωμωδεί αφενός την εξουσία, όπως στο ανέκδοτο με τον Ταμερλάνο που όμως δεν έχει καταγραφεί στην ελληνική προφορική παράδοση εξ όσων γνωρίζω - αλλά και συχνά όταν ταυτίζεται ο ίδιος με τον δικαστή, ή έχει την τάση, αφετέρου, να ανατρέπει με τις πράξεις του τις ίδιες τις αρχές της κοινωνίας και τις απαγορεύσεις της. Αυτό το τελευταίο αφορά περισσότερο τα λογοκριμένα από τη λογοσύνη ανέκδοτα «αισχρού» περιεχομένου, ή εκείνα με σκατολογικό περιεχόμενο, όπως το παρακάτω από την ελληνική προφορική παράδοση (χφ ΚΕΕΑ 2268Ε, σσ. 1075-1076):

«Μια φορά ο Στρατή Χότζας επήγε σ' ένα χωριό κι εκόνεψε σ' ένα σπίτι ενού φίλου του. Τη νύχτα εθέλησε να κάμει την ανάγκη του και άμα άνοιξε την πόρτα για να βγει όζω, επάτησε απάνου σ' ένα σκυλί που κοιμότανε απόζω από την πόρτα. Το σκυλί, άμα το πάτησε, αρχίνησε να γκρινιάζει γρρρρρ. Ο Χότζας, άμα το άκουσε, εξαναμπήκε στην κάμαρη αλλά το πράμα δεν εβαστιότανε! Εκεί είδε μέσα στην κάμαρη ένα μπεςάκι μ' ένα παιδί μέσα που κοιμότανε. Τι να κάμει, για να μην τα κάμει απάνου του, σηκώνει αγάλι-αγάλια το παιδί, χωρίς να ν το ξυπνήσει, έκαμε μέσα στο μπισίκι ύστερα έβαλε το παιδί απάνου κι έπεσε κι εκοιμήθη. Την αυγή, όταν επήε η μάνα του παιδιού για να το βυζάζει, είδε τις ακαθαρσίες και ειπε: Πω! Πω! Ηόσα έκαμε το παιδί! Ποτέ δεν είχε κάμει τόσα!» Τότε της λέει ο Χότζας: «όσο έχετε το σκυλί στην πόρτα της κάμαρης, τόσα και περισσότερα θα κάμει το παιδί σου!»»

Ως τρίκστερ, ο Ν.Χ. έχει την τάση να διακωμωδεί την κάθε σοβαροφάνεια με αποκορύφωμα κατά τη γνώμη μου εκείνην της ζωής και του θανάτου, δηλαδή το μεγαλύτερο αδιέξοδο της ανθρώπινης ύπαρξης. Κι ίσως αυτό είναι και το μυστικό του, ότι η αθανασία διασφαλίζεται μέσα από το γέλιο και τη χαρά της ζωής, πολύ περισσότερο από τους μεγαλοπρεπείς τάφους (τουρμπέδες) και την κοσμική εξουσία⁶⁶. Όπως μεταφέρει χαρακτηριστικά ο Μαγιόπουλος, η προφορική παράδοση σχετικά με τον τάφο του Ν.Χ. έλεγε ότι «όταν γεννήθηκε από τη μάνα του ο Χότζας, δεν ήρθε με κλάματα στον κόσμο αλλά με γέλια. Κι όπως έλεγε ο λαός δε γελούσε μοναχά το στόμα του μικρού νήπιου, μα γελούσε ακόμα και το κούτελό του. Η παράδοση ξέχωρα αναφέρεται σ' ένα ανέκδοτο που στάθηκε ο λόγος που γι' αυτόν σ' όλη του τη ζωή ο Χότζας είχε προοριστεί να

65. Marzolph 1995: 173

66. Πβ. Μαγιόπουλος 2009: 72-75 και Marzolph 1996/α: 140-141.

προκαλεί και να δημιουργεί το γέλιο που ήταν, λένε, ένα χάρισμα του Θεού»⁶⁷.

Η σκηνή που περιγράφει ο Μαγιάπουλος θυμίζει πολύ έντονα τη μυθική γέννηση του μυθικού Ίαχου από το αιδόιο της Βαυβούς, όπως τη μεταφέρει ο Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς (*Προτρεπτικός* 2.21.1) αναφερόμενος στο πένθος της Δήμητρας όταν έχασε την Περσεφόνη: «Και αφού μίλησε έτσι, η Βαυβώ ανασήκωσε το πέπλο της, για να δείξει ό,τι πιο άσεμνο υπήρχε στο σώμα της: ο μικρός Ίαχος, που ήταν εκεί, γελούσε και ανακινούσε με το χέρι του [τις] κάτω από τον κόλπο της Βαυβούς. Η θεά τότε χαμογέλασε, γέλασε με την καρδιά της...»⁶⁸

Το γέλιο κατά την παράδοση υπήρξε προορισμός του Ν.Χ. σ' όλη του τη ζωή, αλλά και υποχρέωση όσων τον θυμόντουσαν, όπως αναφέρει κατατοπιστικά ο Μαγιάπουλος: «Ο τάφος του Χότζα δεν ήταν μονάχα ο τόπος παραμυθιάς κι ανακούφισης των πονεμένων, μα ήταν κι ο τόπος ευλογίας κι ευτυχίας»⁶⁹. Όταν γινόταν κανένας γάμος ένα γύρω στην περιοχή του Ακ-Σεχίρ, έπειτα απ' την ιεροτελεστία, οι νιόνυμφοι έπρεπε, με τον μύμη τους που τέλεσε το γάμο τους, να πάνε να επισκεφθούν τον τάφο του Χότζα για να κάνουν το τάμα τους και να ευλογηθούν απ' την αγιοσύνη του, κι επικρατούσε η αντίληψη πως ανίσως δεν το κάμνανε αυτό οι νιόπαντροι σίγουρα θα έπρεπε γκρίνια και προστριβές στο νοικοκυριό τους και δε θα στέριωνε το καινούργιο σπίτι. Κοντά σ' αυτά λέγαν πως όποιος επισκεπτόταν τον τάφο του Χότζα θα έπρεπε να φέρει στο νου του κάτι απ' τ' ανέκδοτα του για να γελάσει, γιατί σ' ενάντια περίπτωση, ανίσως

67. Μαγιάπουλος 2009: 33

68. Ντεβερé 1991: 27

69. Ανάλογη περιγραφή του τάφου του Χότζα, όσον αφορά τόσο την ιερή θαυματουργή του δύναμη, όσο και την ευτράπελή του διάσταση μεταφέρει και ο Ιωακείμ Βαλαβάνης: «βεβαίως εξήτησαν να τεκμηριωθή ο αστείος χαρακτήρ του ανδρός, όστις και νεκρός έτι, διαχέει περί εαυτόν την θυμηδιάν και αναβιβάζει επί των χειλέων το μειδίαμα. Και παροιμία δε υπάρχει παρά τοις Ασιανοίς «Νάσρ-έδ-δίν Χώτζανην τουλμπεσινέ πενζέρ» (ομοιάζει τον τουλμπεν του Νάσρ-έδ-δίν Χώτζα), λεγομένη επί των πανταχόθεν μεν εις την διάκρισιν του τυχόντος εκτεθειμένων πραγμάτων, μόνον δέ κατ' έπίφασιν ασφαλώς φυλασσόμενων, ως χάριν παραδείγματος [...] Ός πάντες οι τουλμπεδες, και ό τού Νάσρ-έδ-δίν Χώτζα περικοσμείται υπό άναριθμήτου πληθούς ρακών, περιδεδεμένων περί τάς κιγκλίδας ή τούς στύλους αυτού υπό των ευσεβών προσκυνητών, οίτινες, πάσχοντες υπό πυρετών ή άλλων ασθενειών, αποκόπτουσι μικρόν ράκος από των ενδυμάτων και ευλαβώς περιδέουσιν αυτό επί τού ιερού εκείνου μέρους ίνα απαλλαγώσιν από των κατατρυχόντων αυτούς κακών. Τελευταίον δε τα περί τού τουλμπε τού Νάσρ-έδ-δίν Χώτζα, δεν δύναμαι να μη παρατηρήσω το άλλως τε μοναδικόν, κατ' εμέ, φαινόμενον ότι το νεκροταφείον τού Ακ-Σεχερ είναι ίσως το μόνον καθ' άπασαν την ύψηλίον, όπερ επισκεπτόμενός τις εξέρχεται μειδιών, ουδεμίαν των περί της ματαιότητος τού κόσμου και των λοιπών θλιβερών σκέψεων αναμνησκόμενος ή μελαγχολών ως εν Τροφώνιου μεμαντευμένος...» (Βαλαβάνης 1893: 305-306).

λάχαινε κανείς κι αδιαφορούσε ή έδειχνε μια περίσσεια σοβαρότητα και δε γελούσε, σίγουρα ήταν πως θα τον βρίσκαν ένα σωρό δυστυχίες και συφορές»⁷⁰. Εν προκειμένω, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι το προσκύνημα στον τάφο του Χότζα συνδέεται συμβολικά με τις τελετουργίες της γονιμότητας: ποια άλλη θα ήταν η ευλογία στην οποία προσβλέπει ένα νιόπαντρο ζευγάρι που πηγαίνει να προσκυνήσει έναν τάφο;

Ο χλευασμός του θανάτου με τη ζωή την ίδια – μέσω του γέλιου και του τοκετού – είναι ο θεματικός πυρήνας και της σκηνής που βλέπει αναπάντεχα μπροστά της η πενθούσα Δήμητρα, ως γέννηση του γελαστού Ιάκχου, και γελά κι η ίδια – διακόποντας το θρήνο. Άλλωστε, κάπως έτσι κι ο ίδιος ο Ν.Χ. βοηθά σε μια από τις ιστορίες του τη γυναίκα του να ξεγεννήσει: «Μια φορά η γυναίκα του Στρατή Χότζα εκακογένναγε και η μαμή και οι γυναίκες που την παραστέκανε του είπαν να της βοηθήσει κι εκείνος. Τότε ο Χότζας, για να βοηθήσει τη γυναίκα του να γεννήσει εύκολα, επήγε και αγόρασε κάμποσα καρύδια και τα έβαλε μπροστά στη γέννα της γυναίκας του (τα γεννητικά της μόρια). Οι γυναίκες που τα είδανε τον ερωτήσανε γιατί τα τὰ βάλε εκεί τα καρύδια; - Τὰ ἔβαλα, είπε, για ναν τα ιδή το παιδί και να βγει γρήγορα να παίξει»⁷¹.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

70. Μαγιόπουλος 2009: 33

71. Χφ ΚΕΕΛ 2268Ε: 1076.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΟΥ Ν.Χ.

ΑΤ / ΑΤΥ	Wesselski	Marzolph	Μέγας, Μέγας/ Puchner	Αλλού ¹	Καταμετρημένο σύνολο παραλλαγών
545D*	-	✓	✓		31
922	-	✓	✓	✓	27
924	-	✓	✓		1
*926I	-	-	✓	✓	2
947A	-	✓	✓		41
983	-	✓	✓		1
1009	✓	✓	✓		53
1200	✓	-	✓	✓	31
1215	✓	✓	✓	✓	3
1225	✓	-	✓	✓	12
1225A	✓	✓	✓	✓	3
1240	✓	-	✓	✓	1
1240A	✓		✓	✓	2
1242A	✓	✓			8
1282	✓			✓	2
1284	✓	✓	✓	✓	15
1287	✓		✓	✓	4
1288A	✓	✓	✓	✓	1
1291D	✓		✓	✓	3
1309	-	✓	✓	-	3
1312*	✓	✓	-	✓	1
1313A	✓	✓	✓	✓	10
1319	✓	✓	✓	-	11
1325A	-	✓	-	✓	1
1327	-	✓	✓		8

1. Οι αναφορές αυτές αφορούν συνήθως μεμονωμένες παραπομπές στο ελληνικό corpus, είτε στη βιβλιογραφία είτε στο αρχειακό υλικό, αλλά δεν αναφέρονται απαραίτητα στα ανέκδοτα δελτία του καταλόγου του Γ.Α.Μέγα.

AT / ATU	Wesselski	Marzolph	Μέγας, Μέγας/ Puchner	Αλλού ¹	Καταμετρημένο σύνολο παραλλαγών
1334	√	√	√	√	3
1335	√	-	-	√	1
1335A	√	√	√	√	28
1336A	√	√	√	-	1
1341C	√	√	√	√	1
1351	√	√	√	√	21
1355A	√		√	√	4
1362A*	-	√	√		16
1365A	√	√	√	√	3
1377	√		-	√	1
1380	-	√	√		47
1381D	√		√	√	10
1406	√		√	√	4
1419B	√		√	√	21
1419 D	√	-	√	√	1
1430	√		√/1681*	√	7
1525J	√		√	√	16
1534	√		√	√	15
1539	√	√	√	√	42
1541	-	√	√		5
1552*	√	-	√		1
1558	√	√	√	√	4
1563	√	√	-	√	4
1567C	√	√	√	√	1
1586	√	√	√		2
1586A	-	√	√		39
1592B	√	√	√	√	7
1600	√		√	√	19
1615	√		-	√	1
1624	√	√	-	√	3
1626	√		√/1920E*	√	22
1641	√	-	√	√	97

AT / ATU	Wesselski	Marzolph	Μέγας, Μέγας/ Puchner	Αλλού ¹	Καταμετρημένο σύνολο παραλλαγών
1642	✓	✓	✓	✓	66
1645B	✓	✓	✓/816*	✓	12
1663	-	✓	✓		5
1675	✓	✓	✓		3
1677	-	✓	✓		11
1681B	✓		✓		67
1682	-	✓	✓		2
1689	✓	✓	✓	✓	2
1689B	✓	✓	✓	✓	5
1696	✓	✓	✓	✓	56
1807A	-	✓	✓		2
1830	✓	✓	✓	✓	4
1862C	✓			✓	1

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aarne, Antti & Thompson, Stith, *The Types of the Folktale*, Academia Scientarum Fennica, Ελσίνκι 1961 (FF Communications 184).
- Βαλαβάνης Ιωακείμ, «Νασρ-εδ-δίν Χώτζας» στο *Βυζαντινόν Ημερολόγιον* 1893 (1892), σσ. 297-310.
- Basgöz, İlhan & Boratav, Pertev, *I, Hoca Nasreddin, Never Shall I Die – A thematic Analysis of Hoca Stories*. Indiana University, Turkish Studies Series 18, Μπλούμινγκτον Ιντιάνα 1998.
- Georgopoulos, Neoklis & Vagenakis, George & Pierris, Apostolos, «Baubo. A Case of Ambiguous Genitalia in the Eleusinian Mysteries». *Hormones* 2(1) (2003) 70-74.
- Γρίσπος Πάνος, «Σύμμικτα: Ευτράπελοι Δηγήσεις της Λόκοβας», *Λαογραφία* IB' (1938–1948), σσ. 647–648.
- Κυριακίδης Στίλπων, *Ελληνική Λαογραφία*, χ.ε., Αθήνα 1922.
- Lee, Dorothy: *Greek tales of Nastradi Hodjas* στο *Folklore* 57 (1946), σσ. 188-195.
- Λουκάτος Δημήτριος, *Νεοελληνικοί Παραμύθιοι*, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1998.
- Λουκόπουλος, Δημήτριος & Λουκάτος, Δημήτριος, *Παραμύθια των Φαράσων*, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα 1951.
- Μαγιόπουλος Στέλιος, *Ο Νασρεττίν Χώτζας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009 (6η έκδοση, 1η έκδοση: 1965).
- Marzolph Ulrich, «Zur Überlieferung der Nasreddin Hoca-Schwänke außerhalb des türkischen Sprachraumes» στο Baldauf I./Kreiser K./Tezean S. (επιμ.): *Türkische Sprachen und Literaturen. Materialien der 1. Deutschen Turkologen-Konferenz*. Βισμπάντεν 1991, σσ. 275-285.
- , «Naşr al-dīn Khōdjah» στο *The Encyclopaedia of Islam* 7, Brill Academic Publishers, Λάιντεν 1992.
- , «Mollā Naşroddīn in Persia» στο *Iranian Studies* 28(3-4) (1995) 157-174.
- , «Humour and Ideology. A Case Study in Nasreddin Hoca Anecdotes in the Twentieth Century» στο *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri*, Άγκυρα 1996/α, σσ. 140-148.
- , «La Fontaine and Nasreddin Hoca» στο Koz, Sabri (επιμ.): *Nasreddin Hoca'ya Armağan*. Oglak Yayıncılık, Ισταμπούλ 1996/β, σσ. 225-229.
- , *The UNESCO sponsored "International Nasreddin Hodja Year"*, στο *Middle East & South Asian Folklore Bulletin* 13(3) (1996/γ), σσ. 11-13.
- , «Timur's humorous antagonist, Nasreddin Hoca» στο *Oriente moderno* 76(2) (1996/δ), σσ. 485-498.
- , «The Quran and Jocular Literature» στο *Arabica* 47 (2000), σσ. 478-487.
- , *Nasreddin Hodscha. 666 wahre Geschichten*. Verlag C.H.Beck, Μόναχο 2015 (1η έκδοση 1996).
- Ντεβερέ Ζωρζ (Devereux Georges), *Βαυβώ, το μυθικό αιδόιο*, εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 1991.

Papachristophorou Marilena, “Nasreddin Hodja in Greek-speaking modern and contemporary contexts; or a long stopover for a great traveller” στο Regina F. Bendix και Dorothy Noyes (επιμ.) *Terra Ridens-Terra Narrans / Festschrift zum 65.Geburtstag von Ulrich Marzolph*, “Beiträge zur Kulturgeschichte des islamischen Orients“ Band 45.1, Verlag für Orientalkunde, Ντορτμουντ 2018, σσ. 300-331.

Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, *Μύθος, Λατρεία, Ταυτότητες: «στο νησί της Καλυψώς»*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013.

Papachristophorou Marilena, «Des farces aux récits ‘facétieux’ - Ou de la transformation de bons vivants en personnages légendaires» στο Chraïbi, Aboubakr (επιμ.): *Classer les récits. Théories et pratiques*. L’Harmattan, Παρίσι 2007, σσ. 401-427.

—, *Sommeils et veilles dans le conte merveilleux grec*, Academia Scientarum Fennica, Ελσίνκι 2002. (FF Communications 279).

Puchner Walter, «Der unveröffentlichte Zettelkasten eines Katalogs der griechischen Märchentypen nach dem System von AarneThompson von Georgios A. Megas» στο Heissig W. et al. (επιμ.): *Die heutige Bedeutung oraler Traditionen*, Sonderdruck aus Nordrein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Westdeutscher Verlag, Βισμπάντεν 1998, σσ. 87-105.

Τραυλαντώνης Αντώνης, “Μισελέδες” στο *Λογογραφία Α* (1909), σσ. 331–333.

Uther Hans-Jorg, *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. 3 τόμοι. Academia Scientarum Fennica, Ελσίνκι 2004. (FF Communications 284-286).

Wesselski, Albert: *Der Hodscha Nasreddin*. Alexander Duncker Verlag, Βαϊμάρ 1911.

Χρυσοσπάτης Χρυσόσθενης, *Ανέκδοτα Νασρ-εθ-διν Χοτζα*, / Μετάφρασις εκ του πρωτοτύπου τουρκικού υπό Χρυσοσθένους Χρυσοσπάθη. Μετά προλεγόμενων υπό Ιωακείμ Βαλαβάνη, εκδότης Γ. Σκαρλατόπουλος, Αθήνα 1896 [https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/3/c/3/metadata-22-0000056.tkl, τελευταία πρόσβαση 24/08/2022].

Ιστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων, Ακαδημία Αθηνών, τ.2.

SUMMARY

MARILENA PAPACHRISTOFOROU

Nasreddin Hodja and the Greek oral tradition

Nasreddin Hodja is widely known as a legendary character, appearing in a multitude of narratives that are attributed to him, and in a great variety of situations and narrative roles, mainly in oriental cultural contexts. The great narrative tradition of follows two trends: one scholarly and one oral. Core themes of universal significance and typological traits are consistently attributed to Nasreddin Hodja in different places and time periods. Nasreddin also assimilates traits of historical figures, whereas through historical anecdotes he is linked to others, while constantly changing names during this long journey in space and time. All along this multiplicity of typically short and proverbial narratives, Nasreddin Hodja is also a legendary character whose historical existence has always been a subject of debate and has created a parallel mythology often alluding to political interpretations and uses. What concerns our approach here is exactly this adaptability of the character within the Greek oral tradition and Greek-speaking contexts, through narratives either referring directly to Nasreddin Hodja or to interchangeable roles attributed to local, and mostly humble, figures and characters.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ